4544

А. С. ОТАЧКИН

ЧӐВАШ ЧӖЛХИ

ПУҪЛАМӐШ ШКУЛӐН
3-мӗш КЛАСӖНЧЕ
ВӖРЕНМЕЛЛИ УЧЕБНИК

ЧӐВАШГОСИЗДАТ — 1950

А. С. ОТАЧКИН

ЧӐВАШ ЧӖЛХИ

ПУÇЛАМӐШ ШКУЛӐН
3-мӗш КЛАСӖ ВАЛЛИ

Чӑваш АССР Çутӗç министерстви çирӗплетнӗ

ВИÇÇӖМӖШ ИЗДАНИ

ЧУВАШСКАЯ
КНИЖНАЯ ПАЛАТА
г. Чебоксары Чувашской АССР
Абонем. экз. № 25.

ЧӐВАШ АССР
ГОСУДАРСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВИ
Шупашкар — 1950

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР
ДОСТАВЛЕН
Чувашской Книжной Палате
28 - января 1950 г.
№ 274

ТУПМАЛЛИ

	Стр.
1 §. Çу кунĕсене кам мĕнле ирттерни çинчен каласа панисем	3
2 §. I тата II классенче вĕреннине аса илни	7
3 §. Сăмах составĕ	8
4 §. Пĕр тĕпрен пулнă сăмахсем	13
5 §. Хутлă сăмахсемпе мăшăр сăмахсем	—
6 §. Сăмахсен предложенири çыхăнăвĕ	17
7 §. Ансăр предложени	22
8 § Анлă предложени	24
9 §. Пĕрйышши членлă предложенисем	28
10 §. Япала ячĕсем	32
11 §. Япала ячĕсен хисепĕсем	
12 §. Япала ячĕсен падежĕсем	35
13 §. Хупă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	37
14 §. *А*, *е* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	39
15 §. *У*, *ӳ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	40
16 §. *Ă*, *ĕ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	41
17 §. *И* уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	43
18 §. *Й* сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни	44
19 §. Япала ячĕсем предложенире подлежащи е кĕçĕн член пулни	45
20 §. *Та, те, тан, тен* аффиксене çырасси	47
21 §. *Та* тата *те* татăксене çырасси	48
22 §. Хăш-пĕр хупă сасăсем пĕрпекленни	49
23 §. Паллă ячĕсем	51
24 §. Паллă ячĕсем предложенире кĕçĕн член пулни	55
25 §. *Лă, лĕ* аффикс хушăнса пулнă паллă ячĕсене çырасси	56
26 §. Сăпатлă местоименисем	57
27 §. Сăпатлă местоименисем вĕçленни	58
28 §. Сăпатлă местоименисен предложенири вырăнĕ	60
29 § Глаголсем	61
30 §. Глаголсем сăпатланни	63
31 §. Глаголăн вăхăчĕсем	64
32 §. Глаголсем хальхи вăхăтра сăпатланни	66
33 §. Глаголсем пулас вăхăтра сăпатланни	69
34 §. Иртнĕ вăхăт	70
35 §. Глаголсен тĕпĕ	75
36 §. Пулманнине е пулас çуккине пĕлтерекен глаголсем	76
37 §. Глагол предложенире сказуемăй пулни	78
38 §. Вĕреннине аса илсе çирĕплетмелли хăнăхтарусем	79

Редактор *Н. Васянка* Техн. редактор. *Н. Степанов*

НТ 09423. Подписано к печати 27/XII-1949 г. Объем 5/25, п. л.
Заказ № 2293. Тираж 33 000 экз.

Типография № 1 Управления полиграфпромышленности
при Совете Министров Чувашской АССР,
г. Чебоксары, ул. Володарского, 5.

I §. Çу кунĕсене кам мĕнле ирттерни çинчен каласа панисем.

Картина çинче мĕн ӳкерсе кăтартнине каласа парăр. Картинăна ят парăр.

> Картина ячĕ кĕске пулмалла.
> Вăл картинăн тĕп содержанине пĕлтермелле тата астума çăмăл пулмалла.

Çу кунĕсене мĕнле ирттерни çинчен каласа парăр.

1. Çу кунĕсене сирĕнтен кам ăçта ирттернĕ? Кам ăçта çӳренĕ? Кам вăрманта пулнă? Кам хирте пулнă? Хирте мĕн-мĕн ĕçленĕ? Кам улăхра пулнă, унта мĕн-мĕн ĕçленĕ? Кам шыв хĕрринче пулнă? Кам кӳлĕ хĕрринче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

2. Кам хулара пулса курнă? Кам чугун çул станцинче пулнă? Кам пристань çинче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

3. Кам утарта пулнă? Кам арманта пулнă? Кам тимĕрçĕ лаççинче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

4. Кам тата ăçта пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă, мĕн çинчен пĕлнĕ?

1-мĕш хăнăхтару. Кăтартса панă ыйтусем тăрăх суйласа илсе, хăвăр каласа памалли япаласен ячĕсене çырăр.

2-мĕш хăнăхтару. 1-мĕш хăнăхтарури каласа памалли япала çинчен хавăр мĕн пĕлнине калăр.

Тырă пусси. Юханшыв. Кÿлĕ. Шурлăх. Вăрман. Çимĕç пахчи. Хула. Машинăпа трактор станцийĕ. Чугун çул станцийĕ. Шыв арманĕ. Çил арманĕ. Вуламалли çурт. Сĕт ферми. Сысна ферми.

3-мĕш хăнăхтару. Çак ыйтусем тăрăх йĕркипе каласа парăр.

Эсир çулла вăрмана кайнă-и? Кампа пĕрле кайнă? Мĕнле япаласем илсе кайнă? Çул çинче мĕн-мĕн тунă? Вăрманта мĕн-мĕн курнă, мĕн тунă? Каялла мĕнле таврăннă? Вăрмантан мĕн-мĕн илсе таврăннă?

4-мĕш хăнăхтару. Çак ÿкерчĕксене пăхса тухăр та Ваня Морозов çу кунĕсене мĕнле иртгерни çинчен каласа парăр.

Кашни ÿкерчĕке ят парăр.

5-мӗш хӑнӑхтару. Сирӗн вӑрманта мӗнле йывӑҫсем ӳсни ҫинчен каласа парӑр. Хӑвӑр пӗлекен йывӑҫсен ячӗсене каласа тухӑр. Сирӗн вӑрманта мӗнле йышши кӑмпасем ӳсеҫҫӗ? Мӗнле йышши ҫырласем пулаҫҫӗ? Унта мӗнле вӗҫен кайӑксем пурӑнаҫҫӗ? Вӑрманта мӗнле тискер кайӑксем пур? Тата вӑрманта мӗнле-мӗнле япаласем пур?

6-мӗш хӑнӑхтару. Ӳкерчӗксене пӑхса тухӑр, ҫакӑнта ӳкерсе кӑтартнӑ япаласен ячӗсене ҫырӑр.

7-мĕш хăнăхтару. Ытусем тăрăх çавăн пекех хăвăр çырса хунă ытти япаласем çинчен каласа парăр (юханшыв, кӳлĕ, тырă пусси т. ыт. те).

8-мĕш хăнăхтару. Малтан вăрманта ӳсекен йывăççен ячĕсене, унтан пахчара ӳсекен йывăççен ячĕсене çырăр.

Юман, чăрăш, ăвăс, çăка, улмуççи, чие йывăççи, хурлăхан, хăмла çырли, тополь, груша, слива, йĕлме, кавăрç, çӳçе, сирень, хурама.

9-мĕш хăнăхтару. **Çак картинăна тĕплĕн сăнаса пăхса тухăр.**

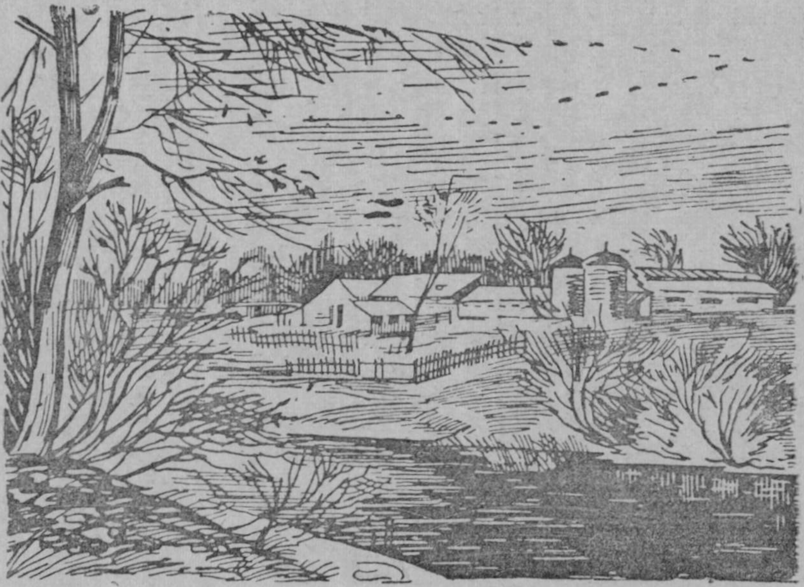

Каласа парăр: Картина çинче çулталăк хушшин хăш вăхăтне ӳкерсе кăтартнă?

Картина çинче мĕнле-мĕнле япаласене ӳкерсе кăтартнă?

Мĕншĕн йывăççен çулçисем çукпа пĕрех?

Силос башнисем пушă-ши, тулли-ши?

Хур кайăксем ăçталла вĕçсе каяççĕ?

Çулталăк хушшин мĕнле вăхăчĕ çывăхарса килет?

Çак картина тăрăх хăвăр калав тăвăр. Калав ятне хăвăр тупса хурăр.

2 §. I класра тата II класра вĕреннине аса илни.

10-мĕш хăнăхтару. Çырса илĕр. Хытă уçă сасăсене пĕр йĕрпе, çемçе уçă сасăсене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Тăван çĕршыв.

Чаплă та мухтавлă эсĕ, Тăван çĕршыв! Çуралса кун çути курнă кашни этемшĕн эсĕ тăван аннерен те çывăхрах, хурăнташран та пахарах, пурнăçран та хаклăрах.

Сарлака та мухтавлă эсĕ, Тăван çĕршыв! Эсĕ пирĕн чĕресене савăнăçпа хаваслăх тултаратăн. Эсĕ пирĕн хушăмăртан кунсерен çĕнĕрен çĕнĕ геройсем çуратса кăларатăн.

11-мĕш хăнăхтару. Предложенисенчи кашни сăмаха сыпăкан-сыпăкан уйарса çырса илĕр. Çемçе сыпăксене пĕр йĕрпе, хытă сыпăксене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Шупашкар.

Шупашкар—Чăваш совет çĕршывĕн тĕп хули. Совет влаçĕ вăхăтĕнче Шупашкар пысăк та илемлĕ хула пулса тăчĕ. Хулара аслă та такăр урамсем, темиçе хутлă çуртсем, садсем куçа илĕртеççĕ. Кунта халь пысăк заводсем, фабрикăсем ĕçлеççĕ. Шупашкарта аслă шкулсем, пысăк больницăсем, театрсем, клубсем пур. Хула çулсеренех ÿссе, чаплăланса пырать.

Тĕслĕх. *Шу-паш-кар—Чă-ваш со-вет çĕр-шы-вĕн тĕп ху-ли.*

12-мĕш хăнăхтару. Вуласа тухăр, хытă сăмахсене, çемçе сăмахсене тата хутăш сăмахсене кăгартса парăр.

Паянхи Шупашкар—ĕнерхи мар. Ыранхи хула тата пысăкрах, илемлĕрех те чаплăрах пулĕ. Хулара пурăнмалли çуртсем, шкулсем, больницăсем, садсем, театрсем хушăнĕç. Паянхи çунатлă ĕмĕтсем ыран пурнăçа кĕрĕç.

13-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр, сăмах варринче Ь паллă лартнă сăмахсене аялтан йĕр туртăр, Ь палла мĕн пирки лартнине ăнлантарса парăр.

1. Санька ĕнер нумайччен конькипе ярăнса çӳрерĕ. 2. Хальхи Шупашкар—ĕлĕкхи мар. 3. Пирĕн шкула паян больницăран тухтăр килмелле. 4. Пирĕн районра культура çурчĕ пур. 5. Эпир çулла Горький хулине кайса килтĕмĕр. 6. Атьăр тухар урама тĕрлĕ вăйă выляма.

14-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Паллă тунă сăмахсенче Ь паллă мĕншĕн лартнине ăнлантарса парăр.

1. Марьепе Тарье вăрмана кăмпа татма кайрĕç. 2. Эпĕ стена хаçачĕ валли статья çыртăм. „Статью хаçата кĕртме юрăхлă“,—терĕ мана редактор. 3. Паян шкулта кино кăтартасси çинчен объявлени çапнă.

15-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, паллă тунă сăмахсене мĕншĕн çапла çырнине ăнлантарса парăр.

1. Хăмла шалçа тăрăх явăнса ӳсет. 2. Пулă вăлчи тутлă. 3. Колхоз лашисем çула тухма шанчăклă. 4. Пирĕн колхоз кăçал пысăк мунча лартрĕ. 5. Кĕркунне йывăç çулçисем саралчĕç.

16-мĕш хăнăхтару. Предложение çырса илĕр. Паллă тунă сăмахсене мĕншĕн çапла çырнине ăнлантарса парăр.

1. Эпĕ çарти пичче патне çыру çыртăм. 2. Пирĕн вăрманта çулла çырла нумай пулать. 3. Эпĕ чылайранпа хулара пулман. Хула пирĕнтен çывăх мар. 4. Çыртăм, çыртăм сăввăма, шăрантартăм юррăма, çĕршывăма чысласа.

3 §. Сăмах составĕ.

17-мĕш хăнăхтару. Статьяна вуласа тухăр. Вăрман сăмах кашни предложенире мĕнле улшăннине асăрхăр.

Вăрман.

Пирĕн ял çумĕнчех вăрман пур. Вăрманпа юнашар шыв юхса выртать. Вăрманăн лаптăкĕ чылай пысăк.

Çуллахи кунсенче эпир час-часах вăрмана çӳретпĕр. Вăрманăн илемĕпе савăнатпăр. Çырла вăхăтĕнче вăрмана çырла татма çӳретпĕр. Вăрманта кайăксем юрлаççĕ. Çулла вăрмантан тухас та килмест.

18-мĕш хăнăхтару. „Вăрман“ ятлă статьяран вăрман сăмаха пур предложенисенчен те çырса илĕр, сăмахĕсене пĕрпĕрин айне туса çырăр. Сăмах вĕçне дефиспа уйăрса çырăр.

Тĕслĕх: *Вăрман.*
Вăрман-па.

19-мĕш хăнăхтару. а) „Кăмпа“ ятлă статьяна çырса илĕр. Паллă туна кăмпа сăмахăн кашни форми хыççăн скобкăра унăн ыйтăвне лартăр: *мĕн?* е *мĕнĕн?* е *мĕнре?* е *мĕнпе?* т. ыт. те. б) Кăмпа сăмахăн кашни формине пер-пĕрин айне туса çырса илĕр. Сăмах вĕçне кĕске йĕрпе—дефиспа—уйăрса çырăр.

Кăмпа.

Пирĕн ял çумĕнчи вăрманта кăмпа нумай пулать. Çуртырри вырса пĕтерсен, эпир кăмпана çӳретпĕр. Пирĕн анне кăмпаран тĕрлĕ апат хатĕрлет.

20-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Паллă туна сăмах кашни предложенире мĕнле улшăннине асăрхăр.

Тимĕрçĕ.

Хĕвел пăхать тӳпере.
Тимĕрçĕ шаккать тимĕре.
Хертнĕ тимĕр лапчăнать,
чăнкки-чанкки янăрать.

Тимĕрçĕ алли пит ăста,
тем те тăвать тимĕртен.
Тимĕрçĕсем колхозра—
питĕ кирлĕ ăстасем.

Тимĕр, тимĕр-çĕ, тимĕр-тен, тимĕр-çĕ-сем сăмахсене танлаштарса пăхăр. Тимĕр—сăмах тĕпĕ. Тимĕр-çĕ, тимĕр-тен, тимĕр-çĕ-сем сăмахсенче виççĕшĕнче те тĕпĕ тимĕр, анчах, тĕпĕсĕр пуçне, сăмахсен вĕçĕнче çĕ, тен, çĕсем аффикссем пур.

Аффикс хушăнса пулнă сăмаха аффикслă сăмах теççĕ. Аффикс хушăнман сăмаха аффикссăр сăмах теççĕ. Аффикссăр сăмах пĕтĕмĕшпех сăмах тĕпĕ пулса тăрать. Ун çумне аффикссем хушса урăх сăмахсем тума пулать.

21-мĕш хăнăхтару. Çакăнта панă сăмахсене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

Тĕслĕх: *Пирĕн колхозăн лашисем лайăх.*

колхоз-ăн	вăрман-лă
колхоз-а	вăрман-лăх
колхоз-па	вăрман-ти
колхоз-ра	вăрман-ĕ
колхоз-ран	вăрман-шăн

Сăмаха улăштарма е пĕр сăмахран тепĕр сăмах тума сăмах тĕпĕ çумне аффикс хушмалла. Аффикссем—сăмахăн улшăнакан пайĕ. Сăмах тĕпĕ—сăмахăн улшăнман пайĕ.

22-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене çырса илĕр. Сăмахăн тĕпне аффиксран уйăрса çырăр.

Тĕслĕх: *Пахча-сем.*

пахчасем	шывлă	чăрăшлă	совхоз	паянхи
пахчаçă	шывсăр	чăрăшăн	совхозăн	ĕнерхи
пахчалăх	шывсем	чăрăшлăх	совхозра	каçхи
пахчам	шывăм	чăрăшсăр	совхоза	кĕрхи

23-мĕш хăнăхтару. Çакăнта çырнă сăмахсене вуласа тухăр, унтан çырса илĕр. Сăмах аффиксне сăмах тĕпĕнчен уйăрса çырăр.

1. Пӳрт, пӳрте, пӳртпе, пӳртре, пӳртрен.
2. Пӳртлĕх. Пӳртри. Пӳртлĕ.
3. Пуçлăх. Пуçла. Пуçăм. Пуçри. Пуçламăш.
4. Ларчăк. Хырчăк. Шанчăк.
5. Ĕçле. Еçлĕ. Ĕçри. Ĕçчен.

24-мĕш хăнăхтару. Тĕп сăмахсенчен урăх сăмахсем тунă чухне час-часах çак аффикссемпе усă кураççĕ:

1. *çă, çĕ* (пулăçă, кĕтӳçĕ, пахчаçă, тимĕрçĕ, вĕçевçĕ).
2. *лăх, лĕх* (хуçалăх, хурăнлăх, вĕтлĕх, шĕшкĕлĕх, шурлăх, арпалăх, кĕпелĕх).

3. *у*, *ӳ* (çыру, лару, суту, ăмăрту, вĕренӳ, çĕкленӳ).
4. *лă*, *лĕ*, *ллă*, *ллĕ* (аслă, вăйлă, кĕрнеклĕ, тĕреклĕ, пахчаллă, йĕркеллĕ).
5. *сăр*, *сĕр* (вăрмансăр, çилсĕр).
6. *ла*, *ле*, *лла*, *лле* (кайăкла, чĕкеçле, лапталла, чушкăлла, пуканелле).
7. *ри*, *ти*, *чи* (ялти, хулари, варринчи).
8. *хи* (çурхи, кĕрхи, хальхи, пĕлтĕрхи, ĕлĕкхи).
9. *тар*, *тер*, *ттар*, *ттер* (çыртар, вĕртер, вулаттар, ĕçлеттер).

25-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Сăмахăн тĕпне аффиксран уйăрса çырăр.

Кĕтӳ.

Хĕвел çӳле улăхнă. Кĕтӳ тапăрта выртать. Выльăхсем хăшĕ выртаççĕ, хăшĕ шыв ĕçеççĕ. Качакасем çӳллĕ çыран çине улăхаççĕ. Пĕр-пĕрне мăйракисемпе шăк-шак! тĕксе илеççĕ, кĕтӳçĕ апат çиет. Кăнтăр иртрĕ. Выльăхсем канчĕç. Кĕтӳçĕ выльăхсене курăк çитерме хирелле хăваласа кайрĕ.

26-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене вуласа тухăр. Хытă сăмахăн аффиксĕ мĕнле пулать? Çемçе сăмахăн аффиксĕ мĕнле пулать?

пулă-çă	хăват-лă	телей-лĕ	тимĕр-çĕ
пахча-çă	хавас-лă	кĕрнек-лĕ	çĕвĕ-çĕ
çыру-çă	хастар-лă	тирпей-лĕ	шерепе-ллĕ
сăвă-çă	паттăр-лă	йĕрке-ллĕ	шерепе-сĕр

Хытă сăмахăн аффиксĕ те хытă пулать, çемçе сăмахăн аффиксĕ те çемçе пулать.

27-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене, çумне *лă* е *лĕ* аффикс хушса, çырса илĕр. Хытă сăмах çумне *лă* аффикс хушăнать, çемçе сăмах çумне *лĕ* аффикс хушăнать.

вăй-*лă*	сĕт...	турат...
тĕп...	нӳр...	хăват...
хут...	сорт...	çунат...
шут...	чул...	кăвар...

28-мĕш хăнăхтару. Çак аффикссăр сăмахсен тĕпĕсене, май килекен аффикссем хушса, аффикслă сăмахсем тăвăр.

ăрат	хыр	кĕпе
çурт	хурăн	арпа
пӳрт	вăрман	кĕрĕк
сăрт	çăка	сăхман

29-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсен тĕпĕсене тата аффиксĕсене асăрхăр. Хытă сăмахсем çумне мĕнле аффикссем хушăнаççĕ?

ача-сем	картуз-ĕ	тăваттă-мĕш	çирĕп-скер
çын-сем	çăлкуç-ĕ	вуннă-мĕш	лайăх-скер
паттăр-сем	саппун-ĕ	кайнă-ччĕ	паттăр-скер
маттур-сем	ур-и	çитнĕ-ччĕ	маттур-скер

сем, *ĕ*, *и*, *ри*, *ти*, *чи*, *хи* аффикссем—*мăшăрсăр* аффикссем. Вĕсен хытă мăшăрĕ çук, çавăнпа вĕсем хытă сăмахсем çумне те çемçе формăпах хушăнаççĕ.

30-мĕш хăнăхтару. Çакăнти пĕлтерĕшĕ енчен пĕрпекрех предложенисен уйрăмлăхне кăтартса парăр.

Пĕрреллĕ хисеп.	**Нумайлă хисеп.**
Арман авăр-ать.	Арман-сем авăр-аççĕ.
Аэроплан вĕç-ет.	Аэроплан-сем вĕç-еççĕ.
Автомобиль чуп-ать.	Автомобиль-сем чуп-аççĕ.
Трактор кĕрл-ет.	Трактор-сем кĕрл-еççĕ.

сем аффикс япала нумайăшне пĕлтерет.

аççĕ, *еççĕ* аффиксем ĕçе нумайăн тунине пĕлтереççĕ. (*Армансем авăраççĕ. Тракторсем кĕрлеççĕ*).

ать, *ет* аффикссем ĕçе пĕччен тунине пĕлтереççĕ.

(*Арман авăрать. Трактор кĕрлет*).

4 §. Пĕр тĕпрен пулнă сăмахсем.

Пĕр тĕпрен, *каç* (каçас) сăмах тĕпĕнчен пулнă сăмахсене п ă х с а т у х ă р.

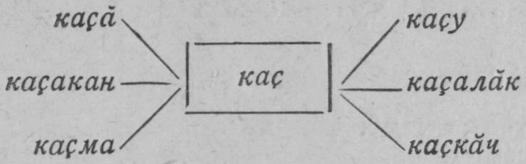

31-мĕш хăнăхтару. Çавнашкалах *сыр* тĕпрен сăмахсем тăвăр, çав сăмахсене *каç* тĕпрен пулнă сăмахсем пекех вырнаçтарса тухăр.

32-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. *Ăс* тĕпрен пулнă сăмахсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Эпир аннепе хире тырă вырма кайрăмăр.

Анне мана çывăхри çăлтан шыв ăсса килме хушрĕ. Эпĕ витре илтĕм те шыв ăсма кайрăм. „Çăл таран мар, шыва ăсса кăларма ăскăч ил“,—терĕ мана анне.

33-мĕш хăнăхтару. Лар, вула, пуç тĕпсенчен пĕр тĕплĕ сăмахсем тăвăр, çав сăмахсене çырса хурăр.

5 §. Хутлă сăмахсемпе мăшăр сăмахсем.

34-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсем мĕнле пулнине асăрхăр.

Пирĕн йывăç пахчи.

Пирĕн пĕчĕк йывăç пахчи пур. Ана асаттепе асанне хăйсем çамрăк чухнех лартнă. Пахчара улмуççисем тата хурлăхан йывăççисем пур.

Пирĕн пахчара панулми ăнса пулать. Хăш тураттсем хăйсен улмисене аран çĕклесе лараççĕ. Асаттепе атте ытла усăнса анакан туратсене йўплĕ тĕкĕсемпе тĕкĕлесе хураççĕ. Кашни кĕркуннех эпир пахчаран панулми татса кĕретпĕр.

Пирĕн панулми çултaлăкĕпех çиме çитет. Анне хĕлле те кашни апатрах пире тĕпсакайĕнчен илемлĕ панулмисем илсе тухса парать.

Çакӑнта паллӑ тунӑ сӑмахсем кашниех икӗ е виçӗ тӗрлӗ пӗлтерӗшлӗ сӑмах пӗрлешнипе пулнӑ: асатте—аслӑ атте, асанне—аслӑ анне, улмуççи—улма йывӑççи, тӗпсакай—тӗп сак айӗ.

Тӗрлӗ пӗлтерӗшлӗ икӗ е виçӗ сӑмах пӗрлешнипе пулнӑ сӑмахсене хутлӑ сӑмахсем теççӗ.

Хутлӑ сӑмахсене пӗрле çыраççӗ.

35-мӗш хӑнӑхтару. Çак хутсӑр сӑмахсене пӗрлештерсе, хутлӑ сӑмахсем тӑвӑр.

Тӗслӗх: *Ура айӗ—урай.*

ура айӗ	çур кунӗ	авӑн карти	тунти кун
тӗшӗ тырӑ	кӗр кунӗ	çул пуçӗ	çӑм атӑ
çӗр улми	çӑл куçӗ	шыв сикки	çӑра уççи

36-мӗш хӑнӑхтару. Кӗркунне, çуркунне, çурçӗр, кӑçал, тырпул, анкарти хутлӑ сӑмахсене кӗртсе предложенисем тӑвӑр.

Тӗслӗх: *Папанинпа унӑн юлташӗсем Çурçӗр полюсӗнче пулнӑ.*

Калаçнӑ чухне час-часах, пӗр евӗрлӗ япаласене пӗрлештерсе, икӗ пӗр йышши сӑмаха мӑшӑрлатса калаççӗ: *çӑкӑр-тӑвар, атӑ-пушмак.* Кун йышши сӑмахсен пӗлтерӗшӗ уйрӑм сӑмах пӗлтерӗшӗнчен анлӑрах пулать. Çакӑн пек пӗлтерӗше анлӑлатса, пӗр евӗрлӗ япаласене пӗрлештерсе, мӑшӑрлатса калакан сӑмахсене мӑшӑр сӑмахсем теççӗ.

37-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене çырса илӗр. Хутлӑ сӑмахсене аялтан пӗр йӗрпе, мӑшӑр сӑмахсене икӗ йӗрпе туртӑр.

1. Шыв-шур типичченех çураки пуçланать. 2. Лайӑх ӗçлекен колхозсем çуракине пилӗк-ултӑ кунтах пӗтереççӗ. 3. Колхоз уй-хирӗсенче халь тракторсем, комбайнсем ӗçлеççӗ. 4. Ӗлӗкхи хӑрӑк-харӑк сухапуç вырӑнне халӗ пысӑк машинӑсемпе ӗçлеççӗ.

Астӑвӑр: Мӑшӑр сӑмахсене дефиспа çыхӑнтарса çыраççӗ.

38-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва ҫырса илӗр. Хутлӑ сӑмахсене аялтан пӗр йӗрпе, мӑшӑр сӑмахсене икӗ йӗрпе туртӑр.

Ҫамрӑклӑх сӑвви.

Ҫӗршывра сӳнми ҫӑлкуҫӑн
яшлӑх, ҫамрӑклӑх тапать.
Харсӑр ҫамрӑклӑх! Тап уҫҫӑн,
эсӗ тивӗҫ мухтава.
Ҫеҫенхир, сӑрт-ту, шыв-шурӗ,
сывлӑш, тинӗс, вӑрмансем,—
пур ҫӗрте те сӑвӑ-юрӑ,
янӑраҫҫӗ юрӑсем.
Заводра та, уй-хирте те
эп куратӑп, эп илтетӗп,—
ҫуркунне пек пур ҫӗрте те
ҫамрӑклӑх вӗрет пирте.
Хум-шавпа карап пырать-и,
парашют-и карӑнать,—
пур ҫӗрте те эп куратӑп,
яшлӑх, ҫамрӑклӑх, сана.
Ҫӗнтерӳллӗн утӑмлатпӑр
Ленин—Сталин ҫулӗпе.
Ҫӗршыв аслӑ, ҫулӗ такӑр.
Аслӑ ҫулпуҫ пирӗнпе.

39-мӗш хӑнӑхтару. „Тӑван сӑмах“ кӗнекерен „Пуканесен бригади“ ятлӑ сӑвва вуласа тухӑр. Сӑвӑра тӗл пулакан хутлӑ сӑмахсене уйрӑммӑн, мӑшӑр сӑмахсене уйрӑммӑн ҫырса илӗр.

40-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак хутлӑ сӑмахсем мӗнле пулнине ӑнлантарса парӑр.

Кӑҫал, кӗҫӗр, питҫӑмарти, куҫхарши, кӗрҫип, умсӑмах, тымарҫимӗҫ, шывсикки, чӗрчун, алшӑлли, уйпуҫ, улмуҫҫи, ҫӑраҫҫи, ҫутҫанталӑк, малъен, алкум, аслати.

41-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак мӑшӑр сӑмахсене кӗртсе предложенисем тавӑр.

Чӑл-пар, уй-хир, пит-куҫ, кайӑк-кӗшӗк, выльӑх-чӗрлӗх, ҫӑкӑр-тӑвар, катка-пичке, савӑт-сапа.

Тӗслӗх: *Ачасем чӑл-пар саланчӗҫ.*

42-мӗш хӑнӑхтару. Картина тӑрӑх ҫырнӑ ҫак пӗчӗк калава ҫырса илӗр. Хутлӑ сӑмахсене пӗр йӗрпе, мӑшӑр сӑмахсене икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

Ҫуркунне вӑрманта.

Ҫуркунне вӑрман хӗл ыйхинчен вӑранать. Йывӑҫсем симӗс ҫулҫӑсем кӑлараҫҫӗ. Уҫланкӑсенче сарӑ-сарӑ, хӗрлӗ-хӗрлӗ, кӗрен-кӑвак тата шурӑ чечексем илемлӗн курӑнса лараҫҫӗ. Вӑрманта кайӑк-кӗшӗк темӗн чухлех. Вӗсен сасси-юррипе вӑрман янӑраса тӑрать. Хӑш чухне аслатиллӗ ҫумӑр килсе ҫӑвать. Анчах вӑл нумая пымасть, часах иртсе каять. Ҫумӑр хыҫҫӑн вӑрманти ҫутҫанталӑк пушшех илемленет. Вӑрманти ҫырмасем тӑрӑх шыв шӑнкӑр-шӑнкӑр! туса юхать.

43-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак картина ҫине пӑхса, хӑвӑр тӗллӗн „Кӗркуннехи вӑрман“ ятлӑ пӗчӗк калав ҫырӑр.

6 §. Сӑмахсен предложенири ҫыхӑнӑвӗ.

Предложенире сӑмахсем пӗр-пӗринпе пӗлтерӗшӗ тӑрӑх ҫыхӑнса тӑраҫҫӗ.

Ҫак ҫыхӑнӑва ыйтусем тӑрӑх пӗлме пулать.

Ыйтусем предложенири кашни сӑмах ытти сӑмахсемпе мӗнле ҫыхӑнса тӑнине пӗлме пулӑшаҫҫӗ.

Кӑвайт патӗнче.

1. *Митя котёлокпа ҫӗрулми пӗҫерет*

2. *Федя вӑрмантан ҫапӑ йӑтать.*

3. *Ванюк вут ҫуннине сӑнать.*

4. *Васса юлташӗсене пионер лагерӗ ҫинчен калаҫа парать.*

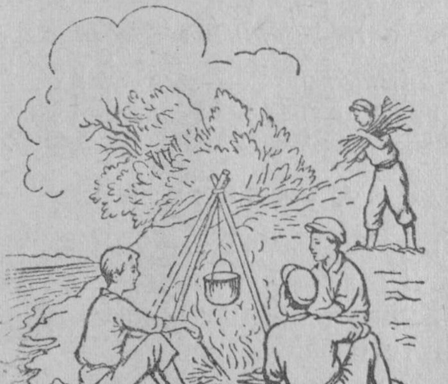

1.

Кам?—*Митя.*

Митя мӗн тӑвать?—*Митя пӗҫерет.*

Мӗн пӗҫерет?—*Ҫӗрулми пӗҫерет.*

Мӗнпе пӗҫерет?—*Котёлокпа пӗҫерет.*

2.

Кам?—*Федя.*

Федя мĕн тăвать?—*Федя йăтать.*

Мĕн йăтать?—*Çапă йăтать.*

Ăçтан йăтать?—*Вăрмантан йăтать.*

44-мĕш хăнăхтару. Ыйтусем тăрăх çак статьяра 3-мĕшпе 4-мĕш предложенисенчи мĕнле сăмахсем пĕр-пĕринпе пĕлтерĕшĕ тĕлĕшĕнчен çыхăнса тănине кăтартса парăр.

45-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Кăтартса панă тĕслĕхпе усă курса, кашни предложенири сăмахсен çыхăнăвне пĕкĕсемпе кăтартса парăр.

Пĕр сăмахран тепри патне ыйтусем парса пырăр.

1 *Хулари пионерсем колхоза пулăшаççĕ.*

2. *Вĕсем хирте пучах пуçтараççĕ.*

3. *Вĕсем кĕлте çыхаççĕ.*

4. *Пионерсем пĕр-пĕринпе ăмăртса ĕçлеççĕ.*

46-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Унтан кашни предложенири сăмахсене ыйтусем тăрăх пĕр-пĕринпе мăшăрăн-мăшăрăн çыхăнтарса çырăр.

Çуллахи ир.

1. Хĕрлĕ шурăмпуç пĕлĕте витрĕ. 2. Кĕтӳç кĕтӳ патневаскать. 3. Халăх хире тухрĕ. 4. Ачасем ыйхăран вăранчĕç. 5. Хирте машинăсем хытă кĕрлеççĕ. 6. Колхозниксем хирте савăнса ĕçлеççĕ.

1. (*Мĕн?*)... витрĕ. (*Мĕнле?*)... шурăмпуç. (*Мĕне?*)... витрĕ.

2. (*Кам?*)... васкать. (*Ăçта?*)... васкать.

3. (*Кам?*)... тухрĕ. (*Ăçта?*)... тухрĕ.

4. (*Камсем?*)... вăранчĕç. (*Мĕнтен?*)... вăранчĕç.

5. (*Мĕнсем?*)... кĕрлеççĕ. (*Ăçта?*)... кĕрлеççĕ. (*Мĕнле?*)... кĕрлеççĕ.

6. (*Камсем?*)... ĕçлеççĕ. (*Ăçта?*)... ĕçлеççĕ. (*Мĕнле?*)... ĕçлеççĕ.

Т ĕ с л ĕ х: *Шурăмпуç витрĕ. Хĕрлĕ шурăмпуç. Пĕлĕте витрĕ.*

47-мĕш хăнăхтару. 44-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

Улăхра.

1. Колхозниксем улăха тухрĕç. 2. Вĕсем унта утă çулаççĕ. 3. Аслă улăх янăраса тăрать. 4. Çулакансем юрă юрлаççĕ. 5. Улăхра çава сасси илтĕнет. 6. Пурте хĕпĕртесе, ăмăртса ĕçлеççĕ.

1. (*Камсем?*)... тухрĕç. (*Ăçта?*)... тухрĕç.
2. (*Камсем?*)... çулаççĕ. (*Мĕн?*)... çулаççĕ. (*Ăçта?*)... çулаççĕ.
3. (*Мĕн?*)... янăраса тăрать. (*Мĕнле?*)... улăх.
4. (*Камсем?*)... юрлаççĕ. (*Мĕн?*)... юрлаççĕ.
5. (*Мĕн?*)... илтĕнет. (*Ăçта*)... илтĕнет.
6. (*Камсем?*)... ĕçлеççĕ. (*Мĕнле?*)... ĕçлеççĕ.

Тĕслĕх: *Колхозниксем тухрĕç. Улăха тухрĕç.*

Предложенири сăмахсем пĕр-пĕринпе пĕлтерĕшĕ тăрăх мăшăрăн-мăшăрăн çыхăнса тăраççĕ. Кашни мăшăрĕ тепĕр мăшăрпа çыхăнса тăрать. Пĕр мăшăрăн пĕр сăмахĕ тепĕр мăшăрăн сăмахĕпе çыхăнса çĕнĕ мăшăр пулать. Çапла майпа çыхăнса, сăмахсен ушкăнĕ **уйрăм шухăша пĕлтерет, предложени** пулса тăрать.

48-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи сăмахсене мăшăрăн çыхăнтарса çырăр.

1. Тăрă пĕлĕтре тăри юрлать. 2. Мăн Çавал авкаланса юхать. 3. Ешĕл улăх сарăлса выртать. 4. Вĕтлĕх вăрман ешерсе ларать. 5. Пĕчĕк ачасем вăйă выляççĕ.

Тĕслĕх: *Тăри юрлать. Пĕлĕтре юрлать. Тăрă пĕлĕтре.*

49-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи сăмахсем пĕр-пĕринпе епле çыхăнса тăнине чертёжпа тата ыйтусемпе кăтартса парăр.

Сарă хĕвел йăлтăртатса тухрĕ. Ирхи сывлăм кĕмĕл пек йăлтăртататать. Лăпкă çил вĕрет. Çутă шыв тўлеккĕн юхать. Шывра шурă хурсем ишеççĕ. Улăхра пăрусем çўреççĕ. Хирте сарă тулă хумханса ларать.

Тĕслĕх:

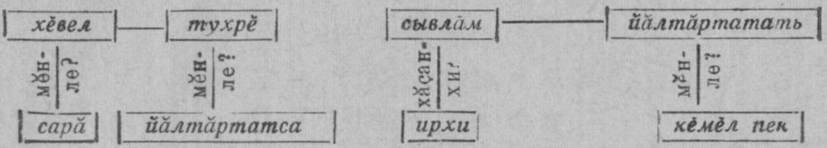

50-мĕш хăнăхтару. Аялта кăтартнă сăмахсенчен предложенисем тăвăр. Сăмах вĕçĕсене предложенире кирлĕ пек улăштарăр. Паллă тунă сăмахсене ан улăштарăр.

1. Çанталăк, ăшă, тăр.
2. Хир, тырăсене, пуçтар, **кĕнĕ**.
3. **Колхозниксем**, машина, авăн, çап.
4. **Ачасем**, шкул, çӳре.

51-мĕш хăнăхтару. Çак картинăсем тăрăх „Çумăр айне пулни" ятлă пĕчĕк калав çырăр. Калавра миçе предложени пулчĕ? Кашни предложенире мĕн çинчен каланă?

52-мĕш хăнăхтару. Аялта кăтартнă темăсенчен пĕрне суйласа илĕр те ун тăрăх пĕчĕк калав çырса парăр.

1. Эпĕ вăрмана кайни.
2. Эпĕ хула курни.
3. Эпĕ поезд курни.
4. Эпĕ пароход курни.
5. Эпĕ пуçласа кино курни.
6. Эпĕ комбайн курни.

53-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене вуласа тухӑр. Паллӑ тунӑ сӑмахсем мӗне пӗлтерессӗ, мӗнле ыйтупа ыйтӑнассӗ?

1. Анлӑ Атӑл лӑпкӑн юхать.
2. Кӑтра вӑрман кашласа ларать.
3. Шурӑ пароходваскаса иртет.
4. Пулӑҫӑ вӑлтапа ларать.

54-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвӑран, япалана пӗлтерекен паллӑ тунӑ сӑмахсене тата вӗсемпе ҫыхӑнса тӑракан япала мӗн тунине пӗлтерекен сӑмахсене ҫырса илсе, ансӑр предложенисем тӑвӑр.

Тӗслӗх: *Хӗвел йӑлтӑртатать.*

Сар хӗвел йӑлтӑртатать.
Пӗтӗм тӗнче савӑнать.
Эпир хире тухатпӑр.
Эпир юрӑ юрлатпӑр.

Вӑрман кашласа ларать.
Чӑпар куккук авӑтать.
Шывра хурсем ишеҫҫӗ.
Хирте ҫынсем ӗҫлеҫҫӗ.

Ут ҫулаҫҫӗ сар хӗрсем.
Ут ҫулаҫҫӗ каччӑсем.
Хавас юрӑ янӑрать.
Ӗҫри халӑх савӑнать.

Предложенире к а м е м ӗ н ҫинчен каланине пӗлтерекен сӑмаха подлежащи теҫҫӗ. Предложенире подлежащи м ӗ н т у н и н е е у н п а м ӗ н п у л н и н е пӗлтерекен сӑмаха сказуемӑй теҫҫӗ.

Подлежащие кам? е мӗн? ыйтусем тӑрӑх пӗлеҫҫӗ.
Сказуемӑя мӗн тӑвать? мӗн тунӑ? мӗн тӑвӗ? ыйтусем тӑрӑх пӗлеҫҫӗ.

55-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта кӑтартса панӑ кашни япала м ӗ н т у н и ҫ и н ч е н е у н п а м ӗ н п у л н и ҫ и н ч е н каласа парӑр. Кирлӗ сказуемӑйне аялта ҫырнӑ сӑмахсенчен суйласа илӗр.

Тимӗрҫӗ шаккать. Ҫӗвӗҫӗ... Писатель...
Хӗвел пӑхать. Ҫил... Пӗлӗт... Шыв...
Пӑчӑкӑ тататъ. Сава... Мӑлатук... Ҫӗҫӗ...
Куккук авӑтать. Хур... Шӑпчӑк... Кӑвакал...

Кирлĕ сăмахсем: *какалать, сырать, çĕлет, касать, шаккать, савалать, юрлать, нартлатать, юхать, вĕрет, шăвать.*

7 §. Ансăр предложени.

Тул çутăлчĕ. Хĕвел тухрĕ. Сывлăм типет. Кайăксем юрлаççĕ. Хурт-кăпшанкăсем сĕрлеççĕ.

Кашни предложенире подлежащипе сказуемăйне кăтартса парăр.

> Предложенири мĕнле те пулин ыйтура тăракан сăмаха предложени членĕ теççĕ. Подлежащипе сказуемăя предложенин **тĕп членĕсем** теççĕ.
>
> Подлежащипе сказуемăйран çеç тăракан предложение **ансăр предложени** теççĕ.

56-мĕш хăнăхтару. Ансăр предложенисем тупса çырăр. Çав предложенисенче подлежащисем аялта панă çак сăмахсем пулччăр.

1. Праçник. Халăх. Митинг. Урам. Ачасем.
2. Ир. Хĕвел. Ял. Кĕтӳ.

Тĕслĕх: *Урам кĕрлет.*

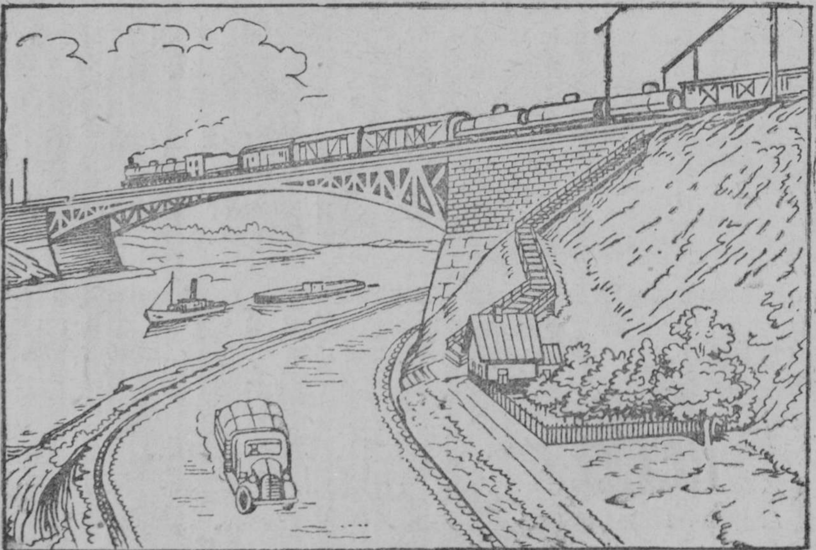

57-мӗш хӑнӑхтару. 22 стр. ӳкерчӗк тӑрӑх икшер сӑмахлӑ предложенисем тӑвӑр. Предложенисенче подлежащипе сказуемӑй ҫеҫ пулччӑр.

58-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни сказуемӑй ҫумне подлежащи тупӑр. Подлежащипе сказуемӑйне ҫырса хурӑр.

Лаша кӗҫенет.	*Ҫерҫи чӗвӗлтетет.*
. . . юрлать.	. . . кӑранклатать.
. . . кӑтиклет.	. . . нӑйлатать.
. . . мӗкӗрет.	. . . сӗрлет.
. . . авӑтать.	. . . кваклатать.
. . . вылять.	. . . макӑрать.

Кирлӗ сӑмахсем: *хурт, автан, чӑх, тӑри, ӗне, шапа, сурӑх, вӑрӑмтуна, ҫӑхан, путек.*

59-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни подлежащи ҫумне сказуемӑй тупӑр та пулнӑ предложение сӑмахпа каласа парӑр.

Шӑнкӑрч . . . Хӗвел . . . Ҫумӑр . . . Аслати . . . Ҫиҫӗм . . . Тӑри . . . Пулӑ . . . Кӗтӳ . . . Ҫырма . . . Панулми . . . Ҫерҫи . . . Пулемёт . . . Тупӑ . . . Самолёт . . .

60-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Подлежащине пӗр йӗрпе, сказуемӑйне икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

Кӗркунне.

Ҫу иртрӗ. Кӗр ҫитрӗ. Кун кӗскелчӗ. Ҫӗр вӑрӑмланчӗ. Хирсем ҫаралчӗҫ. Авӑн пӗтнӗ. Ҫумӑр ҫӑвать. Вӑрман саралчӗ. Ҫулҫӑсем тӑкӑнаҫҫӗ. Тӑм ӳккелет. Ачасем вӗренеҫҫӗ.

61-мӗш хӑнӑхтару. Кашни картинка ҫинчен пӗрер предложени туса ҫырӑр. Подлежащисене пӗр йӗрпе, сказуемӑйсене икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

62-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Сăввăн кашни пайĕнче миçе предложени? Кашни пайне уйрăм ят парăр.

Çулталăк вăхăчĕсем.

1. Юр ирĕлет.
   Çĕр кĕскелет.
   Шăнкăрч юрлать.
   Курăк шăтать.
2. Хĕвел пĕçертет.
   Çĕр çырли пиçет.
   Çăка çурăлать.
   Тулă пулать.
3. Кун кĕскелет.
   Çĕр нӳрленет.
   Шăнкăрчсем кайнă.
   Хирсем çаралнă.
4. Хĕвел ăшăтмасть.
   Курăк курăнмасть.
   Хир шап-шурах.
   Тăман ахăрать.

8 §. Анлă предложени.

Вĕренекенсем (ăçта?) ***класра*** *лараççĕ.*
(Хăçан?) ***Ыран*** *спектакль пулать.*
Эпир (мĕнле?) ***лайăх*** *вĕренетпĕр.*
Учитель (кама?) ***Ванюка*** *мухтарĕ.*
Учитель (камран?) ***манран*** (мĕн?) ***урок*** ***ыйтрĕ.***
Эпĕ (мĕнпе?) ***карандашпа*** *çыратăп.*
(Мĕнле?) ***Кĕтнĕ*** *праçник çитрĕ.*
(Ăçти?) ***Ялти*** ***письмоносец*** ***килчĕ.***

Предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсене асăрхăр.

Вĕсем предложенин мĕнле членĕсене ăнлантарса параççĕ.

63-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Подлежащие е сказуемăя ăнлантарса паракан сăмахсене аялтан йĕр туртса тухăр.

Эпир хамăрăн тăван çĕршыва юрататпăр. Пирĕн çĕршывра ĕç халăхĕ телейлĕ пурăнать. Колхозсенче тырă ăнса пулать. Çулсерен çĕнĕ заводсем хутшăнаççĕ. Çĕнĕ шкулсем уçăлаççĕ. Халĕ ялсенче те электростанцисем пур.

Пирĕн çĕршыва коммунистсен партийĕ ертсе пырать. Пирĕн çĕршыва Сталин юлташ ертсе пырать. Пирĕн çĕршыва тăшмансенчен Совет Çарĕ сыхлать.

Предложенире подлежащипе сказуемăйсăр пуçне урăх сăмахсем те пулаççĕ. Вĕсем хăшĕ подлежащие, хăшĕ сказуемăя ăнлантарса параççĕ. Çавăн пек ăнлантару сăмахĕсене кĕçĕн членсем теççĕ.

Предложенире подлежащипе сказуемăйсăр пуçне кĕçĕн членсем те пур пулсан, ун пек предложение анлă предложени теççĕ.

Кĕрхи çанталăк йĕпе-сапаллă пулать.

Кĕрхи (хăçанхи çанталăк?)—кĕçĕн член.
Çанталăк (пулать)—подлежащи.
Йĕпе-сапаллă (мĕнле пулать?)—кĕçĕн член.
Пулать (çанталăк)—сказуемăй.

64-мĕш хăнăхтару. Ыйтусем вырăнне кĕçĕн членсем кĕртсе, предложенисем туса çырăр. Кашни кĕçĕн член предложенин мĕнле членне (подлежащие е сказуемăя) ăнлантарса панине кăтартăр.

Пулă тытни.

Ачасем (*ăçта?*) кайрĕç. Вĕсем (*мĕн?*) илсе кайрĕç. (*Мĕнле?*) пулăсем (*ăçта?*) ишсе çӳреççĕ. Ачасем (*мĕн?*) шыраççĕ. Пулăсем (*мĕне?*) çакланаççĕ. Петĕр (*мĕн?*) туртса кăларчĕ. (*Мĕнле?*) пулă (*ăçтан?*) вĕçерĕнсе кайрĕ.

Тĕслĕх: *Ачасем пулла кайрĕç.*

65-мĕш хăнăхтару. Статьяна вуласа тухăр. Малтан ансăр предложенисене, унтан анлă предложенисене çырса илĕр.

Панулми татса пуçтарни.

Кĕр çитрĕ. Хирте ĕçсем пĕтрĕç. Пахчари çимĕçсем пулса çитрĕç. Панулми пиçрĕ. Панулми татма вăхăт çитрĕ. Анса пулнă панулмие пахчаçăсем татса пуçтараççĕ. Хĕлле çимелли улмана вĕсем ещĕксем çине тултарса хураççĕ. Çемçелнĕ улмасене пахчаçăсем кĕркунне çиме уйрăм хураççĕ.

66-мĕш хăнăхтару. Аялта пană предложенисене вуласа тухăр, кашни предложенире кĕçĕн членсене кăтартса парăр.

1. Иван кĕнеке вулать.
2. Анна çыру çырать.
3. Ачасем лайăх вулаççĕ.
4. Ачасем хитре çыраççĕ.
5. Хурçă трактор хирте кĕрлет.
6. Симĕс калча хăвăрт ÿсет.
7. Шурă хур шывра ишет.
8. Ешĕл улăхра кĕтÿ çÿрет.

67-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчен, кĕçĕн членсем кĕртсе, анлăрах предложенисем тăвăр та каласа парăр.

Хĕл çитрĕ. Хир шуралчĕ. Çул ÿкрĕ. Ачасем савăнаççĕ. Ачасем ярăнаççĕ. Çунашкасем вĕлтлетеççĕ. Конькисем чăнкăртатаççĕ. Шавлани илтĕнет. Юрă янăрать.

68-мĕш хăнăхтару. Скобкăри ыйтусем тăрăх кĕçĕн членсем тупса, предложенисем çырăр.

Тĕслĕх: *Кĕтÿçĕ çулла хирте кĕтÿ кĕтет.*

Ачасем (*хăçан? ăçта? мĕнле?*) ... выляççĕ.
Кĕтÿçĕ (*хăçан? ăçта? мĕн?*) ... кĕтет.
Пулăçă (*хăçан? ăçта? мĕн?*) ... тытнă.
Колхозниксем (*ăçта? хăçан? мĕн?*) ... выраççĕ.
Учитель (*камсене? мĕн-мĕн тума?*) ... вĕрентет.
Йывăççем (*хăçан? мĕнле?*) ... ÿсеççĕ.
Гудок (*хăçан? мĕнле?*) ... кăшкăрать.

69-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа пăхăр. Точкăсем вырăнне подлежащие ăнлантарса паракан кĕçĕн членсем патне **мĕнле?** е **ăçти?** е **хăçанхи?** е **мĕнĕн?** ыйтусем лартăр.

1. Хирте (...) ăратлă ĕнесем çӳреççĕ.
2. (...) Колхозри ĕçсем ăнăçлă пыраççĕ.
3. (...) Кĕрхи тырăсем ăнса пулчĕç.
4. Савăнтарать (...) çурхи çанталăк.
5. (...) Пĕчĕк çеç путене сарă тулла юратать.
6. (...) Колхозăн пӳлми хĕлле те, çулла та тулли.

70-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр. Сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсем патне **камăн?** е **мĕнĕн?** **кама?** е **мĕне?** **кампа?** е **мĕнпе?** **камра?** е **мĕнре?** **камран?** е **мĕнрен?** ыйтусем лартăр.

1. Атте мана хулана ячĕ. 2. Ачасен тăрăшса вĕренмелле. 3. Совет Çарĕ пирĕн çĕршыва сыхлать. 4. Эпĕ кĕнекене тирпейлĕ тытатăп. 5. Ваçça манпа пĕр класра вĕренет. 6. Эпир шăлсене щёткăпа тасататпăр. 7. Учитель манран урок ыйтрĕ. 8. Вĕренекене учитель кĕнекесем пачĕ.

71-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Точкăсем вырăнне сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсем патне **ăçта?** е **ăçтан?** е **хăçан?** е **мĕнле?** ыйтусем лартăр.

1. Колхозниксем (...) хире йывăçсем лартрĕç.
2. Магазина (...) хуларан таварсем килчĕç.
3. Паян (...) клубра кино кăтартаççĕ.
4. Рабочисем (...) заводра (...) ăмăртса ĕçлеççĕ.
5. (...) Хĕлле эпир шкулта вĕренетпĕр. (...) Çулла эпир хирте ĕçлетпĕр.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

Предложенири мĕнле сăмахсене предложени членĕсем теççĕ?

Предложенин мĕнле членĕсене тĕп членсем теççĕ?

Предложенири мĕнле сăмахсене кĕçĕн членсем теççĕ?

Мĕнле предложенисене ансăр предложенисем теççĕ?

Мĕнле предложенисене анлă предложенисем теççĕ?

Подлежащие мĕнле ыйтусем лартса пĕлме пулать? Тĕслĕхсемпе кăтартса парăр.

Сказуемăя мĕнле ыйтусем тăрăх пĕлеççĕ? Тĕслĕхсемпе кăтартса парăр.

Подлежащие ăнлантарса паракан кĕçĕн членсен ыйтăвĕсем мĕнле?

Сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсен ыйтăвĕсем мĕнле?

9 §. Пĕр йышши членлă предложенисем.

72-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Кашни предложенире подлежащисене тупăр. Шутласа тухăр: кашни предложенире миçе подлежащи?

Поезд тапранчĕ. Пĕчĕк ачасем, хĕрсем, ватă старсем вагон чӳречисенчен пăхса пыраççĕ. Вагон чӳречи умĕнчен телефон юписем, çуртсем, йывăççсем вĕлтлетсе юлаççĕ. Ялсем, шывсем, вăрмансем тăра-тăра юлаççĕ.

73-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Подлежащисене аялтан пĕр йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Вăрманта юман, хыр, чăрăш, хурăн, ăвăс ӳсет. 2. Пахчара çĕрулми, кишĕр, çарăк, хăяр, помидор ӳсет. 3. Шывра пулăсем, раксем, тĕрлĕ хуртсем пурăнаççĕ. 4. Хирте ыраш, тулă, пăрçа, урпа, сĕлĕ пулать. 5. Çуркунне хура кураксем, тăрисем, шăнкăрчсем, чĕкеçсем килеççĕ.

> Предложенире темиçе подлежащи пулма пултарать. Çавăн пек предложение вуланă чухне кашни подлежащи хыççăн пĕчĕк чарăну пулать, çырура кашни подлежащи хыççăн запятой лартаççĕ.

74-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, унтан çырса илĕр. Кашни предложенире подлежащисене тупса кăтартăр. Подлежащисем хушшине мĕнле чарăну палли лартнине асăрхăр.

Вăрмансем, хирсем тата улăхсем симĕсленчĕç. Ĕнесем те, сурăхсем те хирте çӳреççĕ. Ачасем те, ваттисем те пӳртре лармаççĕ. Арçынсем, хĕрарăмсем, ачасем хирте тата пахчасенче ĕçлеççĕ.

Темиçе подлежащиллĕ предложенире юлашки подлежащи умĕнче *тата* е *та, те* тăрать пулсан, ун умне запятой лартмаççĕ. Анчах *та, те* кашни подлежащи хыççăн тăрать пулсан, подлежащисем хушшине запятойсем лартаççĕ.

75-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр, кирлĕ çĕре запятой лартăр.

1. Петюк Ванюк Энтри вăрмана кайрĕç. Вăрманта мăйăр тата кăмпа нумай. Унта чечексем те çырласем те пур.

2. Колхоз кĕлечĕсенче тулă ыраш сĕлĕ пăри пăрçа та пур. Колхозăн хирте тихасем пăрусем путексем çӳреççĕ. Кайăк-кĕшĕк ферминче чăхсем те кăвакалсем те хурсем те пур.

76-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче сказуемăйсене кăтартăр. Сказуемăйсем хушшине мĕнле паллăсем лартнă?

1. Ĕне курăк çиет те сĕт парать. Лаша суха суха-лать, сӳре сӳрелет, кĕлте турттарать.
2. Шкул ачисем çыраççĕ, вулаççĕ, шутлаççĕ.
3. Машинăпах тырпула выраççĕ те çапаççĕ. Ушкăн-ушкăн хĕрĕсем ĕçлеççĕ те юрлаççĕ.
4. Колхозниксем выраççĕ тата авăн çапаççĕ.
5. Комбайн вырать те, çапать те, сăвăрать те.

Предложенире темиçе сказуемăй пулма пултарать, çавăн пек предложение вуланă чухне кашни сказуемăй хыççăн пĕчĕк чарăну пулать, çырура кашни сказуемăй хыççăн запятой лартаççĕ.

Юлашки сказуемăй умĕнче *тата* е *та, те* тăрать пулсан, ун умне запятой лартмаççĕ. Анчах *та, те* татăк кашни сказуемăй хыççăн тăрать пулсан, сказуемăйсем хушшине запятойсем лартаççĕ.

77-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Сказуемăйсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Эпир ĕнер вечера кайрăмăр. Вечерта эпир юрларăмăр, ташларăмăр, вылярăмăр. Аслă классенче вĕренекенсем спектакль лартрĕç, музыка каларĕç, физкультура вăййисем турĕç.

78-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

* *
*

Силленет шавлать саралнă вăрман.
Сулăнать кашлать авалхи юман.
Ват юман кÿрши—çатрака çăка
çаралчĕ ĕнтĕ, кайрĕ ыйăха.
Пĕр ват хыр анчах, хулăм тăрлăскер,
тайăлмасть сикмест тумтирне хывмасть
кĕрген хăраса ăна пуççапмасть.

79-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕр йышши кĕçĕн членсене паллă тăвăр. Кĕçĕн членсем хушшине мĕнле паллă лартнă?

1. Улăхра шурă, сарă, хĕрлĕ чечексем ÿсеççĕ. 2. Вĕçен кайăксем вăрманта та, хирте те, ялта та пурăнаççĕ. 3. Хĕлле хире, улăха, çырмасене шурă юр витет. 4. Пирĕн йытă мулкача та, тилле те тытать. 5. Эпир пахчана çарăк, кишĕр тата хăяр акрăмăр.

Предложенире темиçе пĕрйышши кĕçĕн член пулма пултарать. Вуланă чухне кашни пĕрйышши кĕçĕн член хыççăн пĕчĕк чарăну пулать, çырура пĕрйышши кĕçĕн членсем хушшине запятойсем лартаççĕ.

Юлашки кĕçĕн член умĕнче ***тата*** е ***та, те*** тăрать пуласан, ун умне запятой лартмаççĕ.

Та, те кашни кĕçĕн член хыççăн тăрать пулсан, кĕçĕн членсем хушшине запятойсем лартаççĕ.

80-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Пĕрйышши членсем хушшине кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

1. Эпĕ Шупашкара та Канаша та Çĕрпĕве те кайса курнă. 2. Эпĕ поездпа пароходпа автобуспа çÿресе курнă. 3. Пирĕн атте Варшавăра Берлинра Прагăра пулнă. Вăл нимĕçсене румынсене тата финсене хирĕç çапăçса курнă.

81-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Кашни предложенире пĕрйышши членсене аялтан туртăр, вĕсем мĕнле член пулнине калăр. Кирлĕ çĕре запятой лартăр.

Пирĕн хула ӳсет сарăлать. Хулара çĕнĕ илемлĕ те пысăк çуртсем нумайланчĕç. Хулара театр кино тата клубсем пур. Заводсем фабрикăсем йышлăланчĕç. Хулара вырăссем те чăвашсем те тутарсем те пурăнаççĕ.

> Предложенире темиçе подлежащи е темиçе сказуемăй, е темиçе пĕрйышши кĕçĕн член пулсан, ун пек предложение **пĕрйышши членлă** предложени теççĕ.
>
> Пĕрйышши членсем мĕне те пулин шутласа тухнине кăтартаççĕ.

82-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче многоточи вырăнне хăвăр сăмахсем тупса çырса парăр. Кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

Мана атте тетрадь ручка... илсе пачĕ. Анне кĕпе... çĕлесе пачĕ. Аппа мана картинăллă кĕнеке хут... пачĕ. Атте анне... мана юратаççĕ. Эпĕ аттене аннене... тĕрлĕ ĕçсенче пулăшатăп.

83-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри предложенисенче пĕрйышши членсене кăтартăр, вĕсем мĕнле член пулнине каласа парăр.

Айта, Ванюк, урама,
унта сана кĕтеççĕ.
Петя, Анна, Хĕвекла
вылямашкăн чĕнеççĕ.

Çемçе юра кустарса,
юр кĕлетки тăвăпăр.
Алла-аллăн тытăнса,
выльăпăр та кулăпăр.

84-мĕш хăнăхтару. 83-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

Пирĕн колхоз электростанци, армансем, клуб, пысăк мунча лартнă. Колхоз хирĕнче тулă та, ыраш та, пăрça та, сĕлĕ те лайăх пулать. Лашасем, ĕнесем, сурăхсем, сыснасем тутă çӳреççĕ.

Колхоз ачасем валли ясли тата ача сачĕ уçнă.

10 §. Япала ячĕсем.

85-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. ***Кам?*** е ***мĕн? камсем*** е ***мĕнсем?*** ыйтупа ыйтăнакан сăмахсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Павăл кĕнеке вулать. Маня çырать. Эпĕ задача шутлатăп. Анне мана пулăшать. Атте хаçат вулать. Пĕчĕк ачасем выляççĕ. Вĕсене пуканесем илсе пана.

Павăл, Маня, анне, атте сăмахсем ***кам?*** ыйтупа ыйтăнаççĕ.

Ачасем сăмах ***камсем?*** ыйтупа ыйтăнать.
Пуканесем сăмах ***мĕнсем?*** ыйтупа ыйтăнать.
Кĕнеке, задача, хаçат сăмахсем ***мĕн?*** ыйтупа ыйтăнаççĕ.

Çак сăмахсем пурте тĕрлĕ **япаласен ятне** пĕлтереççĕ.

86-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. *Кам? Камсем?* ыйтусем вырăнне кирлĕ сăмахсене кĕртсе çырăр.

Пурана (*кам?*) пурать.	Тырра (*камсем?*) выраççĕ.
Тимĕре (*кам?*) шаккать.	Кĕлтене (*камсем?*) çыхаççĕ.
Пулла (*кам?*) тытать.	Шкулта (*камсем?*) вĕренеççĕ.
Кĕрĕке (*кам?*) çĕлет.	Тырра (*камсем?*) хураллаççĕ.

87-мĕш хăнăхтару. а) Килти сават-сапа ячĕсене, сĕтел-пукан ячĕсене çырăр. б) Выльăх-чĕрлĕхсен, тискер кайăксен, вĕçен кайăксен ячĕсене çырăр.

88-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен ултă ял тата ултă хула ятне çырса хурăр. Кашни ял, хула ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *Етĕрне хули, Тивĕш ялĕ.*

89-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен юханшывсен ячĕсене çырăр. Кашни юханшывăн ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *Пăла шывĕ, Сăрă шывĕ.*

90-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен колхозсен ячĕсене çырăр. Кашни колхоз ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *„Самолёт" колхоз, „Трактор" колхоз.*

91-мĕш хăнăхтару. „Çумăр хыççăн" ятлă сăвăран çутçанталăкри пулăмсене пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Çумăр хыççăн.

Акă тăвăл чарăнать,
аслати те йăвашрах.
Вăйлă çумăр тек çумасть—
уя тухас хăвăртрах.
Ытла аван, пит тӳлек
çумăр хыççăн улăхра.

Хаяр тăвăл пулман пек,
аслати те аякра.
Пĕлĕт хĕрри уçăлать,
çиçĕм çурмасть сывлăша.
Пăх—асамат кĕперĕ,
мĕн пур ун пек чиперри?

> Çынсене, чĕрчунсене, тĕрлĕ хатĕрсене, çĕршыври пулăмсене грамматикăра пурне те япала теççĕ.
> Тĕрлĕ япаласен ятне пĕлтерекен сăмахсене япала ячĕсем теççĕ.

92-мĕш хăнăхтару. „Ака çинче“ ятлă сăвăран этеме пĕлтерекен сăмахсене тата чĕрчунсемпе чĕрĕ мар япаласене пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Ака çинче.

Вăшăлтатать ăшă çил,
юлашки юр ирĕлет.
Хĕвел панă çĕнĕ пил
çĕре-шыва чун кĕртет.
Вата йăмра сарăлса
урам туллин ешерет.
Вĕлле хурчĕ, пыл пухса,
ун тăрринче сĕрлешет.

Таса уйра, ял тавра,
этем сасси ĕрлешет,
халăх унта акара
тырă акать, сӳрелет.
Симĕс вăрман хушшинчен
куккук сасси илтĕнет.
Çерем çинче, улăхра,
путек сурăх сиккелет.

93-мĕш хăнăхтару. Асăрхăр: хăçан *кам?* тесе, хăçан *мĕн?* тесе ыйтаççĕ?

Кам калаçать?—Çын. Кампа вылятăн?—Яккупа.
Мĕн авăтать?—Автан. Мĕнпе вылятăн?—Пӳскепе.

> Этеме пĕлтерекен япала ячĕсене *кам? камăн? кама? кампа? камра? камран?* тесе ыйту параççĕ, ытти япала ячĕсене *мĕн? мĕнĕн? мĕне? мĕнпе? мĕнре? мĕнрен?* тесе ыйту параççĕ.

11 §. Япала ячĕсен хисепĕсем.

Кишĕр.

Кишĕрсем.

Чăх.

Чăхсем.

Кролик.

Кроликсем.

Кăвакарчăн.

Кăвакарчăнсем.

Япала ячĕсем икĕ хисепре пулма пултараççĕ: пĕрреллĕ хисепре тата нумайлă хисепре пулаççĕ.

Пĕрреллĕ хисеп япала пĕрре анчах пулнине е япаласен пĕр пĕтĕм ушкăнне пĕлтерет: лаша, урапа, пӳрт, юлташ, ял, халăх.

Нумайлă хисеп икĕ япалана е япаласем нумаййине пĕлтерет: лашасем, урапасем, пӳртсем, юлташсем, ялсем, халăсем.

Нумайлă хисеп сăмах тĕпĕ çумне *сем* аффикс хушăннипе пулать.

94-мĕш хăнăхтару. Çакăнта панă сăмахсенчен малтан япала пĕрре çеç иккенне пĕлтерекен сăмахсене, кайран япаласем нумаййине пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Пӳртсем, хăяр, капансем, сурăх, ĕне, качакасем, хурăн, чăрăш, йăмрасем, ачасем, вăрман, пĕве, тырăсем, шывсем.

95-мĕш хăнăхтару. „Тăри юрри" ятлă сăвăран нумайлă хисепри япала ячĕсене çырса илĕр.

Тăри юрри.

Çак çĕршыва аса илтĕм,
хăвăрт вĕçсе эп килтĕм;
пин çухрăмсем ярăнтăм,
тем те курса савăнтăм.

Ялсем, шывсем, вăрмансем
тăра-тăра юлчĕçĕ;
чĕрĕлекен хир-уйсем
мана курса кулчĕçĕ.

Ушкăн-ушкăн арçынсем
акаççĕ те сÿреççĕ,
хĕрарăмсем, ачасем
пахчасенче ĕçлеççĕ.

Манăн çăмăл юррăмсем
янтра-янтра юлчĕçĕ.
Ăна илтсе, çыннисем
савăнăçпа тулчĕçĕ.

96-мĕш хăнăхтару. Çак япала ячĕсене нумайлă хисепре туса çырăр. Нумайлă хисепри япала ячĕсен аффиксĕсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Ача—ачасем,	куккукăн—куккуксен(ĕн)
калча — ...	куракăн — ...
кĕлте — ...	автанăн — ...
вĕлле — ...	мулкачăн — ...
турат — ...	чавкан(ан) — чавкасен(ĕн)
кĕтÿ — ...	путенен — ...
тăри — ...	çырман(ăн) — ...
урай — ...	сарайăн — ...

97-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене, паллă тунă япала ячĕсене нумайлă хисепре туса, улăштарса çырса илĕр.

1. Пирĕн ялта йывăç нумай.
2. Çулла, вăрманта çÿренĕ чухне, выльăх мăнтăр.
3. Колхоз пахчинче çимĕç йышлă.
4. Вĕренекенĕн, **рабочи** пекех, ĕçе вăхăтра **тытăнмалла**.
5. Колхоз **вăрлăха** тасатса хатĕрлерĕ.
6. Совет Союзĕнче тĕрлĕ **халăх** пурăнать: **вырăс**, **тутар**, **чăваш**, **мари** тата **ыттисем** те.

12 §. Япала ячĕсен падежĕсем.

98-мĕш хăнăхтару. Çак статьяран паллă тунă ял сăмаха пур предложенисенчен те çырса илĕр, сăмахĕсене пĕр-пĕрин айне туса çырăр. Кашни сăмахпа юнашар скобкăра унăн ыйтăвне лартăр.

Тĕслĕх: *Ял* (*мĕн?*)

Пирĕн ял.

Пирĕн ял вăрман хĕрринче ларать. Ялăн урамĕсем тÿп-тÿрĕ, илемлĕ. Яла кĕнĕ çĕртех шкул ларать. Ялпа

юнашар пĕчĕк шыв юхса выртать. Ялта йывăç пахчисем нумай. Ялтан инçе мар чугун çул станцийĕ пур.

1. Кам вĕренет?	*йăмăк*	*ача*
1. Мĕн ӳсет?	*хурăн*	*çăка*
2. Камăн кĕнеке пур?	*йăмăк-ăн*	*ача-н(ăн)*
2. Мĕнĕн çулçă пур?	*хурăн-ăн*	*çăка-н(ăн)*
3. Кама тетрадь панă?	*йăмăк-а*	*ача-на*
3. Мĕне çумăр кирлĕ?	*хурăн-а*	*çăка-на*
4. Кама куртăн?	*йăмăк-а*	*ача-на*
4. Мĕн куртăн?	*хурăн*	*çăка*
5. Кампа лартăн?	*йăмăк-па*	*ача-па*
5. Мĕнпе савăнатăн?	*хурăн-па*	*çăка-па*
6. Камра линейка?	*йăмăк-ра*	*ача-ра*
6. Мĕнре (ăçта) сухăр çук?	*хурăн-та*	*çăка-ра*
7. Камран хут илтĕн?	*йăмăк-ран*	*ача-ран*
7. Мĕнрен арча турăн?	*хурăн-тан*	*çăка-ран*

Япала ячĕсем *кам? мĕн? камăн? мĕнĕн? кама? мĕне? мĕн? кампа? мĕнпе? камра? мĕнре? ăçта? камран? мĕнрен? ăçтан?* ыйтусем тăрăх улшăнаççĕ.

Япала ячĕсен çакăнта кăтартнă ыйтусенчен килекен кашни формине падеж теççĕ.

Япала ячĕсем падежсем тăрăх улшăннине вĕçленни теççĕ.

Падежсем çиччĕ:

1. Ят падежĕ, унăн ыйтăвĕсем *кам? мĕн?*
2. Камăнлăх падежĕ, „ *камăн? мĕнĕн?*
3. Пару падежĕ, „ *кама? мĕне? ăçта?*
4. Тăву падежĕ, „ *кама? мĕне? мĕн?*
5. Пĕрлелĕх падежĕ, „ *кампа? мĕнпе?*
6. Вырăн падежĕ, „ *камра? мĕнре? ăçта?*
7. Туху падежĕ, „ *камран? мĕнрен? ăçтан?*

99-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр, кашни предложенире юр сăмахăн падежне тата унăн ыйтăвне кăтартса парăр.

Шурă юр çăвать те çăвать. Пĕтĕм хир юрпа витĕнчĕ. Эпир шкула утатпăр. Юрăн çемçе пĕрчисем пирĕн

тумтир çине лараççĕ. Шкула çитрĕмĕр. Тумтир çинчи юра силлерĕмĕр. Шкултан таврăнсан, эпир юртан кĕлетке тумалла вылярăмăр.

100-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă сăмахсемпе предложенисем тăвăр. Пулнă предложенисене çырса хурăр. Кăтартнă сăмахăн кашни форми çине падеж ятне, ыйтăвне çырса хурăр.

Вырăн п., ăçта?

Тĕслĕх: *Ачасем шкулта вĕренеççĕ.*

шкула	çырма
шкулта	çырмара
шкул	çырмана
шкултан	çырмаран
шкулпа	çырмапа
шкулăн	çырман

13 §. Хупă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят Кам?	*юлташ*	*пĕлĕш*
К. Камăн?	*юлташăн*	*пĕлĕшĕн*
П. Кама панă?	*юлташа*	*пĕлĕше*
Т. Кама куртăн?	*юлташа*	*пĕлĕше*
Пĕр. Кампа?	*юлташпа*	*пĕлĕшпе*
В. Камра?	*юлташра*	*пĕлĕшре*
Тух. Камран?	*юлташран*	*пĕлĕшрен*

Нумайлă хисеп.

Ят Камсем?	*юлташсем*	*пĕлĕшсем*
К. Камсен(ĕн)?	*юлташсен(ĕн)*	*пĕлĕшсен(ĕн)*
П. Камсене преми панă?	*юлташсене*	*пĕлĕшсене*
Т. Камсене куртăн?	*юлташсене*	*пĕлĕшсене*
Пĕр. Камсемпе?	*юлташсемпе*	*пĕлĕшсемпе*
В. Камсенче?	*юлташсенче*	*пĕлĕшсенче*
Тух. Камсенчен?	*юлташсенчен*	*пĕлĕшсенчен*

Л, н, р, ль, нь, рь сасăсемпе пĕтекен сăмахсем вырăн падежĕпе туху падежĕнче ***ра, ре, ран, рен*** аффикссем вырăнне ***та, те, тан, тен*** аффикссене йышăнаççĕ.

Ят Мĕн ӳсет?	*йывăç*	*кишĕр*	*палан*
К. Мĕнĕн турачĕ?	*йывăç**ăн***	*кишĕр**ĕн***	*палан**ăн***
П. Мĕне ăшă кирлĕ?	*йывăç**а***	*кишĕр**е***	*палан**а***
Т. Мĕн(е) курнă?	*йывăç(а)*	*кишĕр(е)*	*палан(а)*
Пĕр. Мĕнпе?	*йывăç**па***	*кишĕр**пе***	*палан**па***
В. Мĕнре?	*йывăç**ра***	*кишĕр**те***	*палан**та***
Тух. Мĕнрен?	*йывăç**ран***	*кишĕр**тен***	*палан**тан***

Хытă сăмахсен падеж аффиксĕсем те хытă пулаççĕ. Çемçе сăмахсен падеж аффиксĕсем те çемçе пулаççĕ.

Ят	*çеçпĕл*	*хурлăхан*	*хăяр*
К.	*çеçпĕл-**ĕн***	*хурлăхан-**ăн***	*хăяр-**ăн***
П.	*çеçпĕл-**е***	*хурлăхан-**а***	*хăяр-**а***
Т.	*çеçпĕл(е)*	*хурлăхан(а)*	*хăяр(а)*
Пĕр.	*çеçпĕл-**пе***	*хурлăхан-**па***	*хăяр-**па***
В.	*çеçпĕл-**те***	*хурлăхан-**та***	*хăяр-**та***
Тух.	*çеçпĕл-**тен***	*хурлăхан-**тан***	*хăяр-**тан***

Ят Мĕнсем?	*йывăç**сем***	*çĕмел**сем***
К. Мĕнсен(ĕн)?	*йывăç**сен(ĕн)***	*çĕмел**сен(ĕн)***
П. Мĕнсене?	*йывăç**сене***	*çĕмел**сене***
Т. Мĕнсем, мĕнсене?	*йывăç**сем(сене)***	*çĕмел**сем(сене)***
Пĕр. Мĕнсемпе?	*йывăç**семпе***	*çĕмел**семпе***
В. Мĕнсенче?	*йывăç**сенче***	*çĕмел**сенче***
Тух. Мĕнсенчен?	*йывăç**сенчен***	*çĕмел**сенчен***

Япала ячĕсене нумайлă хисепре вĕçленĕ чухне сăмах тĕпĕ çумне малтан ***сем*** аффикс, унтан падеж аффиксĕ хушăнать.

Камăнлăх, пару, тăву, вырăн, туху падежĕсенче ***сем*** аффикс вырăнне ***сен*** аффикс пулать.

Нумайлă хисепĕн падеж аффиксĕсем пур сăмахсен те пĕр пекех çемçе пулаççĕ.

101-мĕш хăнăхтару. Тĕслĕхсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

арман, йĕлтĕр, тумтир, сехет, курăк, пӳлĕм.

102-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Точкăсем вырăнне кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр.

Кĕрĕк.

Манăн кĕрĕк çĕнĕ. Кĕрĕк... мана кăçал çĕлетсе пачĕç. Кĕрĕк... çухине путек тирĕнчен туса пачĕç. Халĕ эпĕ шкула кĕрĕк... çӳретĕп. Кĕрĕк... эпĕ тирпейлĕ тытатăп: йĕпетместĕп, вараламастăп. Шкула çитсен, кĕрĕк... хывса çакатăп.

14 §. *А, е* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Ят *арча*	*кĕпе*
К. *арча-н(ăн)*	*кĕпе-н(ĕн)*
П. *арча-на*	*кĕпе-не*
Т. *арча(на)*	*кĕпе(не)*
Пĕр. *арча-па*	*кĕпе-пе*
В. *арча-ра*	*кĕпе-ре*
Тух. *арча-ран*	*кĕпе-рен*

А, е уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем камăнлăх падежĕнче ***н(ăн)***, ***н(ĕн)*** аффикссем, пару падежĕнче (хăш чухне тăву падежĕнче те) ***на***, ***не*** аффикссем йышăнаççĕ.

103-мĕш хăнăхтару. Тĕслĕхсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

çава, эрне, юпа, вĕрене.

104-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Точкăсем вырăнне кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр.

Купăста.

Купăста—питĕ усăллă çимĕç. Купăста... этеме кирлĕ япаласем нумай. Пахчара эпир çулсеренех купăста лартса ӳстеретпĕр. Купăста... шăварса тăратпăр, купалатпăр. Купăста... тăварласа та, тăварламасăр яшка çине ярса пĕçерсе те çиетпĕр. Тӳнĕ купăста... кукăль тăватпăр.

105-мĕш хăнăхтару. Кĕрпе сăмаха тĕрлĕ падежра лартса, предложенисем тăвăр.

15 §. *У, ӳ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Ят *ăмăрту*	*вĕренӳ*
К. *ăмăртăв-ăн*	*вĕренĕв-ĕн*
П. *ăмăртăв-а*	*вĕренĕв-е*
Т. *ăмăрту(ăв-а)*	*вĕренӳ(ĕв-е)*
Пĕр. *ăмăрту-па*	*вĕренӳ-пе*
В. *ăмăрту-ра*	*вĕренӳ-ре*
Тух. *ăмăрту-ран*	*вĕренӳ-рен*

У, ӳ уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсен каманлăх падежĕнче тата пару, тăву падежĕсенче вĕçĕнчи **у, ӳ** сасăсем вырăнне ***ăв, ĕв*** пулать.

106-мĕш хăнăхтару. Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

çыру, чĕнӳ, çыхăну, çĕнтерӳ, ăру, пĕлӳ.

107-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Точкăсем вырăнне, пуху сăмах çумне, кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр.

Пуху.

Паян колхоз пуху... пулчĕ. Пуху... çын нумай пуçтарăнчĕ. Пуху председательне Иванов юлташа суйларĕç. Пуху... çуракине хатĕрленесси çинчен сӳтсе яврĕç. Пуху... тухсан, çынсем кино курма кайрĕç.

16 §. *Ă, ĕ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят	*пулă*	*кĕвĕ*	*хурçă*
К.	*пулл-ăн*	*кĕвв-ĕн*	*хурç-ăн*
П.	*пулл-а*	*кĕвв-е*	*хурç-а*
Т.	*пулă(пулл-а)*	*кĕвĕ (кĕвв-е)*	*хурçă (хурç-а)*
Пĕр.	*пулă-па*	*кĕвĕ-пе*	*хурçă-па*
В.	*пулă-ра*	*кĕвĕ-ре*	*хурçă-ра*
Тух.	*пулă-ран*	*кĕвĕ-рен*	*хурçă-ран*

Нумайлă хисеп.

Ят	*пулă-сем*	*кĕвĕ-сем*	*хурçă-сем*
К.	*пулă-сен-ĕн*	*кĕвĕ-сен-ĕн*	*хурçă-сен-ĕн*
П.	*пулă-сен-е*	*кĕвĕ-сен-е*	*хурçă-сен-е*
Т.	*пулă-сем(сене)*	*кĕвĕ-сем(сене)*	*хурçă-сем(сене)*
Пĕр.	*пулă-сем-пе*	*кĕвĕ-сем-пе*	*хурçă-сем-пе*
В.	*пулă-сен-че*	*кĕвĕ-сен-че*	*хурçă-сен-че*
Тух.	*пулă-сен-чен*	*кĕвĕ-сен-чен*	*хурçă-сен-чен*

Ă, *ĕ* уçă сасăсемпе пĕтекен аффикссăр япала ячĕсен *ă*, *ĕ* умĕнче пĕр хупă сасă анчах тăрать пулсан, çав хупă сасă камăнлăх падежĕнче тата пару, тăву падежĕнче пĕрреллĕ хисепре вăрăмланать; нумайлă хисепре вăрăмланмасть; *ă*, *ĕ* умĕнче икĕ хупă сасă тăрать пулсан, хупă сасăсем пĕрреллĕ хисепре те вăрăмланмаççĕ.

108-мĕш хăнăхтару. Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

алă, сăвă, тилĕ, хуралçă, пуртă, пĕкĕ, тупă.

109-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Тулă сăмах çумне кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр. Камăнлăх тата пару, тăву падежĕсенче *л* сасса вăрăмлатса çырăр.

Т у л ă.

Революциччен пирĕн енче тулă... акманпа пĕрех. Пирĕн енче тулă пулмасть тесе шухăшланă. Колхозсем организациленĕ хыççăн тулă... ытларах та ытларах ака пуçларĕç. Тулă питĕ паха тырă. Тулă... çăнăх та, кĕрпе те пулать.

110-мĕш хăнăхтару. Кӳлĕ ятлă статьяна çырса илĕр. Кӳлĕ сăмах çумне кирлĕ падеж аффиксĕсене лартса пырăр. Каманлăх тата пару, тăву падежĕсенче *л* сасса вăрăмлатса çырăр.

К ӳ л ĕ.

Пирĕн колхоз çĕр чавса пысăк кӳлĕ тунă. Кӳлĕ... тĕрлĕ пулăсем янă. Çуллахи хĕвеллĕ кунсенче кӳлĕ... пулăсем выляни курăнать. Кӳлĕ... тĕпĕ хăйăрлă. Эпир çулла час-часах кӳлĕ... шыва кĕретпĕр. Шăрăх кунсенче кӳлĕ... тухас та килмест. Хĕлле кӳлĕ шăнать. Вара эпир кӳлĕ... пăрĕ çине конькипе ярăнма çӳретпĕр.

111-мĕш хăнăхтару. 110-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр. Вăрçă сăмахра *ă* сасă умĕнче икĕ хупă сасă тăрать, çавăнпа вĕсем вăрăмланмаççĕ.

Аслă Отечественнăй вăрçă.

1941-мĕш çулта нимĕç фашисчĕсем пирĕн Тăван çĕршыва вăрçă... килсе тапăнчĕç. Пĕтĕм совет халăхĕ тăшмансене хирĕç Аслă Отечественнăй вăрçă... кар тăчĕ. Çав вăрçă . . . совет халăхĕн ывăлĕ-хĕрĕсем калама çук пысăк паттăрлăх кăтартрĕç. Аслă Отечественнăй вăрçă . . . эпир пысăк çĕнтерӳсем туса тухрăмăр. Вăрçă . . . тăваттăмĕш çулĕ пĕтнĕ çĕре тăшмана тĕппипех пĕтерсе тăкрăмăр.

112-мĕш хăнăхтару. Пулăçă, кĕтӳçĕ сăмахсем мĕнле вĕçленнине асăрхăр.

Ят *пулăçă*	*кĕтӳçĕ*
К. *пулăç-ăн*	*кĕтӳç-ĕн*
П. *пулăç-а*	*кĕтӳç-е*
Т. *пулăç-а*	*кĕтӳç-е*

Пĕр.	*пулăçă-па*	*кĕтӳçĕ-пе*
В.	*пулăçă-ра*	*кĕтӳçĕ-ре*
Тух.	*пулăçă-ран*	*кĕтӳçĕ-рен*

Ă, ĕ уçă сасăсемпе пĕтекен аффикслă сăмахсенче *ă*, *ĕ* умĕнче пĕр хупă сасă çеç тăрать пулсан та, сăмаха вĕçленĕ чухне çав хупă сасă вăрăмланмасть.

17 §. *И* уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Ят	Мĕн ӳсет?	*пăри*	*тăри*
К.	Мĕнĕн?	*пăри-н(йĕн)*	*тăри-н(йĕн)*
П.	Мĕне?	*пăри-е*	*тăри-е*
Т.	Мĕне?	*пăри(е)*	*тăри(е)*
Пĕр.	Мĕнпе?	*пăри-пе*	*тăри-пе*
В.	Мĕнре (ăçта)?	*пăри-ре*	*тăри-ре*
Тух.	Мĕнрен (ăçтан)?	*пăри-рен*	*тăри-рен*

И уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем камăнлăх падежĕнче ***н*** е ***йĕн*** аффикс йышăнаççĕ, пару, тăву падежĕсенче ***е*** аффикс йышăнаççĕ. Аффикссем пур падежсенче те çемçе пулаççĕ (*и* сасă çемçе уçă сасă пирки).

113-мĕш хăнăхтару. Пăри, тăри сăмахсем мĕнле вĕçленнине пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

Кĕркури, Варвари, çерçи, шăши.

114-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Пăши сăмах тĕрлĕ предложенисенче хăш падежра тăнине каласа парăр.

П ă ш и.

Вăрманта пăши çӳренĕ. Пăшие сунарçă курнă. Пăши те сунарçа сиснĕ. Пăшийĕн урисем çивчĕ. Пăшие вĕсем тискер кайăксенчен, этемрен тарса хăтăлма пулăшаççĕ. Сунарçă пăширен аякра та мар пулнă. Анчах, сунарçă пăшалне çĕклесе иличчен, пăши тапса сикнĕ те куçран çухалнă.

18 §. *Й* сасӑпа пӗтекен япала ячӗсем вӗҫленни.

Ят	*сарай*	*телей*
К.	*сарай-**ӑн***	*телей-**ӗн***
П.	*сара-**я***	*теле-**е***
Т.	*сарай* (*сара-**я***)	*телей* (*теле-**е***)
Пӗр.	*сарай-**па***	*телей-**пе***
В.	*сарай-**ра***	*телей-**ре***
Тух.	*сарай-**ран***	*телей-**рен***

Й сасӑпа пӗтекен сӑмахсем пару, тӑву падежӗсенче ***а, е*** (*э*) аффикс йышӑнаҫҫӗ, ***й*** саспалли ку падежсенче ***а, е*** (*э*) сасӑсемпе пӗрлешет; пӗрлешнӗ сасӑсене ***я, е*** саспаллисемпе кӑтартаҫҫӗ.

115-мӗш хӑнӑхтару. Сарай, телей япала ячӗсем мӗнле вӗҫленнине пӑхса, ҫак япала ячӗсене вӗҫлесе тухӑр:

какай, сӑрнай, вӑй, чей, туй, мӑй.

116-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва вуласа тухӑр. Уй сӑмах кашни предложенире мӗнле падежра тӑнине, унӑн ыйтӑвне кӑтартса парӑр.

Колхоз уйӗ.

Уя тухрӑм, ай, уй куртӑм,—
уйӑн вӗҫӗ-хӗрри те ҫук.
Уйпа утса эп савӑнтӑм,
тулли-сӗлли, ай, пулнӑ чух.
Йӑрансӑр уй, ай, куҫ тулли
таҫта ҫити, ай, сарӑлать.
Уйра ылттӑн пек сар тулли
сар тинӗс пек, ай, хумханать.

117-мӗш хӑнӑхтару. Вӑй сӑмаха тӗрлӗ падежра лартса, предложенисем тӑвӑр.

Тӗслӗх: *Вӑя хурса ӗҫле.*

118-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенче паллӑ тунӑ сӑмахсем мӗнле падежра тӑнине тата ыйтӑвне кӑтартса парӑр.

1. Эп хӑмаран шӑнкӑрч йӑви турӑм.
2. Ачасем уйра йӗлтӗрпе ярӑнаҫҫӗ.

3. Лаша колхоза пысӑк усӑ парать.
4. Трактор лашаран темиҫе хут вӑйлӑрах.
5. Сортлӑ тырӑ пысӑк тухӑҫ парать.
6. Радио ҫӗнӗ хыпарсем пӗлтерет.
7. Пирӗн ҫӗршывра ӗҫ ҫынни телейлӗ пурӑнать.

19 §. Япала ячӗсем предложенире подлежащи е кӗҫӗн член пулни.

Япала ячӗсем предложенире **подлежащи** е **кӗҫӗн член** пулаҫҫӗ.

119-мӗш хӑнӑхтару. Чертёжсемпе кӑтартнӑ предложенисене пӑхса тухӑр. Кашни уйрӑм предложенире хӗл сӑмах мӗнле член пулса тӑрать? Пирвайхи предложенире мӗнле ыйтупа ыйтӑнать? Иккӗмӗш предложенире?

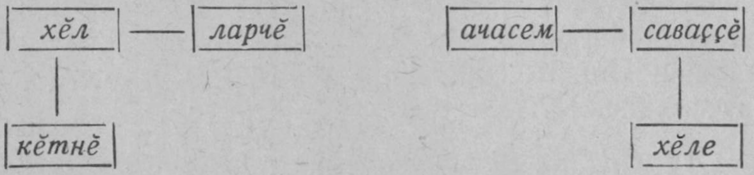

120-мӗш хӑнӑхтару. а) Ҫак статьяна вуласа тухӑр. Завод сӑмах кашни предложенире мӗнле улшӑннине асӑрхӑр.

ӑ) Завод сӑмах подлежащи пулса тӑракан предложенисене ҫырса илӗр.

Завод.

Пирӗн ял ҫывӑхӗнче **завод** ларать. Вӑл **завод** крахмал туса кӑларать. **Заводра** ман пичче те ӗҫлет. Эпӗ пичче патне **завода** темиҫе те кайса курнӑ. **Заводӑн** ҫурчӗсене электричество ҫутатать. **Заводӑн** машинисем электричествӑпа ӗҫлеҫҫӗ.

121-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак статьяран **пахча** сӑмах кӗҫӗн член пулса тӑракан предложенисене ҫырса илӗр.

Пахча.

Пирӗн пысӑк мар пахча пур. **Пахчан** усси питӗ пысӑк. Ҫуркунне **пахчана** эпир тӗрлӗ ҫимӗҫсем лартатпӑр. Пирӗн **пахчара** арбуз та ӳсет. Кӗркунне **пахчаран** тӗрлӗ ҫимӗҫ хӗл каҫмалӑхах пухса илетпӗр.

122-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак статьяна вуласа тухӑр, ӗҫ сӑмах хӑш предложенире подлежащи, хӑш предложенире кӗҫӗн член пулнине кӑтартса парӑр.

Ӗҫ.

Ӗлӗк ӗҫ ҫынна тарӑхтарнӑ. Пирӗн ӗҫпе ӗлӗк капиталистсемпе помещиксем пуйса пынӑ.

Халь ӗҫ ҫыннине ӗҫ хаваслантарать. Ӗҫ пире телейлӗ пурӑнма май парать. Ӗҫ ҫӗршыва тӗреклетет. Эпир ӗҫе хисеплетпӗр. Ӗҫпе мухтава тухатпӑр.

123-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Паллӑ тунӑ япала ячӗсем мӗнле падежра тӑнине тата вӗсем предложенире мӗнле член пулса тӑнине кӑтартса парӑр.

Пирӗн ҫӗршыва коммунистсен партийӗ ертсе пырать. Партире пирӗн ҫӗршывӑн чи лайӑх ывӑлӗ-хӗрӗсем тӑраҫҫӗ. Чи лайӑх ударниксем, стахановецсем партие кӗреҫҫӗ. Партин вунсаккӑрмӗш съезчӗ ҫӗнӗ устав йышӑнчӗ. Пирӗн ҫӗршыври мӗнпур ӗҫ ҫынни партие юратса хисеплет.

> Ят падежӗнчи япала ячӗ предложенире подлежащи пулать. Ытти падежсенчи (ят мар падежсенчи) япала ячӗ предложенире кӗҫӗн член пулать.

124-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене вуласа тухӑр. Паллӑ тунӑ япала ячӗсенчен хӑшӗ ят падежӗнче, хӑшӗ тӑву падежӗнче тӑраҫҫӗ?

1. Сӗтел ҫинче кӗнеке выртать. Эпӗ Петӗре кӗнеке патӑм.

2. Ҫырмана юр тулнӑ. Эпир нӳхрепе юр тултартӑмӑр.

3. Ҫырмара шыв юхать. Эпӗ шыв ӑсса килтӗм.

> Ят падежӗнче тӑракан япала ячӗпе тӑву падежӗнче тӑракан япала ячӗ час-часах форма енчен пӗр-пӗринпе пӗр пекех пулаҫҫӗ. Вӗсене пӗр-пӗринчен икӗ майпа уйӑрма пулать:
>
> 1. Сӑмах предложенире подлежащи пулать пулсан, вӑл ят падежӗнче тӑрать; ҫав формӑри сӑмахах предложенире кӗҫӗн член пулать пулсан, вӑл тӑву падежӗнче тӑрать.

2. Ят падежĕнчи сăмахăн падеж аффиксĕ пулмасть, тăву падежĕнчи сăмахăн падеж аффиксĕ пулма пултарать. Сăмахран, *Сĕтел çинче кĕнеке выртать* предложенире *кĕнекене* теме май килмест, иккĕмĕш предложенире: *Эпĕ Петĕре кĕнекене патăм* теме те май килет.

125-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă япала ячĕсем хăшĕ пару падежĕнче, хăшĕ тăву падежĕнче тăнине кăтартса парăр.

1. Эпĕ ĕнене утă патăм. Эпĕ кĕтӳре ĕнене куртăм.
2. Эпĕ сĕтеле кĕнеке хутăм. Эпĕ сĕтеле куçарса лартрăм.
3. Эпĕ юлташа кĕнеке патăм. Эпĕ юлташа куртăм.

Пару падежĕнче тăракан япала ячĕ час-часах тăву падежĕнче тăракан япала ячĕпе пĕр формăллă пулать. Ун пек чухне вĕсене пĕр-пĕринчен çапла уйăрма пулать: пару падежĕнче тăракан япала ячĕ падеж аффиксĕсĕр пулма пултараймасть, тăву падежĕнче тăракан япала ячĕн падеж аффиксне кăларса пăрахсан та предложенири шухăш улшăнмасть. Сăмахран, *Эпĕ ĕне утă патăм* теме май килмест, *Эпĕ кĕтӳре ĕне куртăм* теме май килет.

20 §. *Та, те, тан, тен* аффикссене çырасси.

126-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Мĕнле сăмахсенче ***ра, ре, ран, рен*** çырнине, мĕнле сăмахсенче ***та, те, тан, тен*** çырнине асăрхăр.

1. Пирĕн атте колхозран лаша илчĕ те вăрмантан вутă тиесе килчĕ. Аттепе пĕрле вăрманта эпĕ те пултăм.
2. Эпĕ шкулта вĕренетĕп. Атте колхозра бригадирта ĕçлет. Пирĕн килтен виççĕн вĕренеççĕ.
3. Пирĕн пӳртре илемлĕ картинăсем пур. Тĕпелте патефон ларать. Кĕтесре радио репродукторĕ пур.
4. Ман шăллăмăн букварь пур. Букварьте тĕрлĕ картинăсем нумай. Шăллăм букваре вулать. Букварьтен илемлĕ картинăсем ӳкерсе илет.

Л, н, р сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вырăн падежĕнче *та*, туху падежĕнче *тан* аффикссене йышăнаççĕ. Ытти сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем çак падежсенче *ра, ран* аффикссене йышăнаççĕ.

Ль, нь, рь сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вырăн падежĕнче *те*, туху падежĕнче *тен* аффикс йышăнаççĕ. Камăнлăх, пару падежĕнче çемçетекен паллă (ь) тухса ӳкет (*букварĕн, букваре; мăкăнĕн, мăкăне; кукăлĕн, кукăле*).

127-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Точкăсем вырăнне ***ра, ре, ран, рен, та, те, тан, тен*** аффикссенчен кирлине кĕртсе çырăр.

1. Пахча... çимĕç нумай. 2. Кĕлет... тырă нумай. 3. Ачасем шкул... вĕренеççĕ. 4. Колхозниксем вăрман... таврăнаççĕ. 5. Пичче пасар... таврăнчĕ. 6. Çăка вĕрене... çемçерех. 7. Кĕпер... анатарах мăн çурт ларать. 8. Хир... трактор сасси илтĕнчĕ. 9. Пирĕн кил... шкул аякра мар. 10. Пирĕн ял Шупашкар... аллă километрта ларать.

21 §. *Та* тата *те* татăксене çырасси.

128-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, вĕсенче ***та, те*** аффикссемпе пĕр пек уйрăм пĕчĕк сăмахсем пуррине асăрхăр.

1. Вăрманта йывăç нумай. Вăрман та, хир те чĕрĕлчĕ.

2. Ялта халь хут пĕлменнисем çукпа пĕрех. Ял та хула пекех культурăланса пырать.

3. Эпĕ килте час-часах радио итлетĕп. Кунтан пирĕн кил те инçе мар.

4. Кашни пинте вунă çĕр. Ленин пин те тăхăрçĕр çирĕм тăваттăмĕш çулта вилнĕ.

Та, те падеж аффиксĕсемпе пĕр пек ***та*** тата ***те*** пур. Вĕсене грамматикăра ***союз*** теççĕ. Вĕсем предложенире сăмахсене çыхăнтараççĕ е икĕ предложение пĕр-пĕринпе çыхăнтараççĕ.

*Та, **те*** падеж аффиксĕсене сăмахпа пĕрле çыпăçтарса çыраççĕ, пĕр йышши сăмахсене е предложенисене çыхăнтаракан ***та, те*** союзсене сăмахсенчен уйрăм çыраççĕ.

129-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Скобкӑра панӑ *та, те*-сене кирлӗ ҫӗрге сӑмахпа пӗрле ҫыпӑҫтарса, кирлӗ ҫӗрте сӑмахран уйрӑм ҫырӑр.

Ҫуркунне ҫывхарать. Ҫӗр (те) кӗскелчӗ, хӗвел (те) ӑшшине ытларах пара пуҫларӗ. Ял (та) хӗрсе ҫуракине хатӗрленеҫҫӗ. Колхозра (та), совхозра (та) ака хатӗрӗсене хатӗрлеҫҫӗ. Акӑ часах юр (та) хускалӗ. Вӑрман (та) кайӑксен юрри янӑра пуҫлӗ. Хир (те) тракторсем кӗрлеме тапратӗҫ. Эпир (те) йӗлтӗрсене, конькисене пуҫтарса хурӑпӑр.

130-мӗш хӑнӑхтару. 129-мӗш хӑнӑхтарурн пекех тӑвӑр.

1. Кашни ял (та) тенӗ пекех халӗ клуб е вуламалли ҫурт пур. 2. Ял (та) та, хулара (та) пысӑк стройка пырать. 3. Совет Союзӗнчи пур халӑх (та) пӗр тан праваллӑ. 4. Хир (те) халь сухапуҫ тӗсне (те) кураймӑн. 5. Атӑл (та) пулӑ нумай. 6. Шкул ҫулне ҫитнисем пур (те) шкул (та) вӗренеҫҫӗ. 7. Ҫуркунне хир (те), вӑрман (та), улӑх (та) чӗрӗлеҫҫӗ. 8. Аякра-аякра, пит ҫӳл (те) аэроплан вӗҫет.

22 §. Хӑш-пӗр хупӑ сасӑсем пӗрпекленни.

131-мӗш хӑнӑхтару. Статьяна вуласа тухӑр. Паллӑ тунӑ сӑмахсене каланипе ҫырни хушшинчи уйрӑмлӑха асӑрхӑр.

Экскурси.

Юлташсем! Паян эпир вӑрмана экскурсие каятпӑр,—терӗ пире учитель. Вӑрманти йывӑҫсен, чӗрчунсен хӗллехи пурнӑҫне сӑнама эпир экскурсие кайрӑмӑр. Вӑрманпа пыратпӑр, шакӑлтатса калаҫатпӑр. Йывӑҫсем ҫулҫисене пӗтӗмпех тӑкнӑ. Йывӑҫсен турачӗсене пас тытнӑ. Чӑрӑшсем, хырсем йӗпписене тӑкман, ытти йывӑҫсем хушшинче вӗсем сип-симӗссӗн курӑнса лараҫҫӗ. Акӑ пӗр йывӑҫ ҫинчен пас тӑкӑнма пуҫларӗ. „Кунта пакша йӑви пулмалла",—терӗ учитель. Йывӑҫ ҫинелле тинкерсе пӑхатпӑр. Часах пакшине те куртӑмӑр. Вӑл пире йӑви патӗнчен аяккала илӗртсе каясшӑн, йывӑҫ ҫинчен йывӑҫ ҫине сиксе пирӗнтен тарать.

Хăш-пĕр хупă сасăсем, юнашар тăрсан, пĕрпекленеççĕ. *С* сасă *ш* сасăпа юнашар тăнă чухне *ш* сасă пек илтĕнет, *ç* сасăпа юнашар тăнă чухне *ç* сасă пек илтĕнет. *Т* сасă *п* сасă умĕнче тăнă чухне *п* сасă пек илтĕнет.

Çапла, *юлташсем* вырăнне *юлташшем*, *каясшăн* вырăнне *каяшшăн*, *йывăçсем* вырăнне *йывăççем*, *пыратпăр* вырăнне *пыраппăр* илтĕнет. Анчах çырассине, сăмах пулăвне пăхса, *юлташсем*, *каясшăн*, *йывăçсем*, *пыратпăр* тесе çырмалла.

132-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене каланипе вĕсене çырни хушшинче мĕнле уйрăмлăх пуррине кăтартса парăр:

тантăшсем, пĕлĕшсем, хурăнташсем, карăшсем;
каясшăн, килесшĕн, çырасшăн, пĕлесшĕн, ӳсесшĕн;
вĕренесшĕн, ăмăртасшăн, палăртасшăн, пырасшăн;
чĕкеçсем, çимĕçсем, кавăрçсем, куçсем;
вулатпăр, çыратпăр, шутлатпăр, вĕренетпĕр, ĕçлетпĕр, ăмăртатпăр.

133-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсем мĕнле илтĕннине тата вĕсене мĕнле çырмаллине астăвăр.

Калаççĕ:	Çыраççĕ:	Калаççĕ:	Çыраççĕ:
юлташшем	юлташсем	чухлашшăн	чухласшăн
пĕлĕшшем	пĕлĕшсем	курашшăн	курасшăн
хурăнташшем	хурăнташсем	пуççем	пуçсем
тантăшшем	тантăшсем	çăлкуççем	çăлкуçсем
чăрăшшем	чăрăшсем	чĕкеççем	чĕкеçсем
карăшшем	карăшсем	куççем	куçсем
акăшшем	акăшсем	хăлаççем	хăлаçсем
вулашшăн	вуласшăн	каççем	каçсем
çырашшăн	çырасшăн	пиççе	пиçсе
пĕлешшĕн	пĕлесшĕн	куçça	куçса
вĕренешшĕн	вĕренесшĕн	çыпăçça	çыпăçса
ӳсешшĕн	ӳсесшĕн	каççерен	каçсерен
ăмăрташшăн	ăмăртасшăн	çыраппăр	çыратпăр
уташшăн	утасшăн	калаçаппăр	калаçатпăр
чупашшăн	чупасшăн	каçаппăр	каçатпăр
		хĕпĕртеппĕр	хĕпĕртетпĕр

каяшшăн	**каясшăн**	килеппĕр	килетпĕр
килешшĕн	**килесшĕн**	чĕнеппĕр	чĕнетпĕр
пырашшăн	**пырасшăн**	çӳреппĕр	çӳретпĕр
илешшĕн	**илесшĕн**	хавасланаппăр	хавасланатпăр

23 §. Паллă ячĕсем.

134-мĕш хăнăхтару. Çакăнта ӳкернĕ япаласем мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене тупăр.

Тĕслĕх: *Кăвак лаша.*

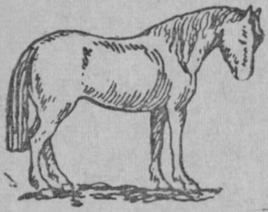

. . . лаша.

. . . ĕне.

. . . мулкач.

. . . кашкăр.

. . . тилĕ.

. . . упа.

135-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Сăвăран япала мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене япала ячĕсемпе пĕрле çырса илĕр.

Шартлама хĕл иртсе кайрĕ.
Çитрĕ ырă çуркунне.
Чĕвĕлти чĕкеç янратрĕ
хăйĕн савăк юррине.
Тăрă шыв юхать васкавлăн
ешĕл улăх варрипе.
Аслă хир кĕрлет янравлăн
хурçă трактор сассипе.

136-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсем япалан мĕнле паллисене пĕлтернине каласа парăр.

1. Хĕрӳ хĕвел тухрĕ. 2. Ялти çынсем вăранчĕç. 3. Çуркуннехи çанталăк илемĕпе савăнтарать. 4. Вăрманти кайăксем илемлĕ юррисене шăрантараççĕ. Аслă хирте ирхи ĕç вĕрет.

Япала мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене паллă ячĕсем теççĕ.

Паллă ячĕсем япала мĕнлине, ăçтине, хăçанхине пĕлтереççĕ. Вĕсен ыйтăвĕсем: *мĕнле? ăçти? хăçанхи?* (*илемлĕ юрă, вăрманти кайăк, ирхи ĕç*).

137-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Паллă ячĕсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Кашни паллă ячĕ çине унăн ыйтăвне лартăр.

Çуркуннехи вăрман.

Çуркуннехи вăрман хĕллехи вăрман пек мар. Йывăççем симĕс, ачаш çулçăсем кăлараççĕ. Йывăççен айĕнче илемлĕ чечексем çурăлаççĕ. Савăнăçлă кайăксен хаваслă юрри кăмăла çĕклентерет. Уçă сывлăш кăкăра уçать. Мĕнпур чĕрчун хĕллехи ыйхăран вăраннă. Пурте ырă çуркуннене саваççĕ.

138-мĕш хăнăхтару. Çак статьяра паллă тунă япала ячĕсене вĕсен умĕнче тăракан, вĕсем мĕнлине пĕлтерекен паллă ячĕсемпе пĕрле çырса илĕр.

Асăрхăр: япала ячĕ улшăннă май паллă ячĕ улшăнать-и?

Анлă Атăл.

Темиçе пин километр юхса выртать анлă Атăл. Анлă Атăлăн сылтăм çыранĕ çӳллĕ, сулахай çыранĕ айлăм. Анлă Атăлтан пысăкрах шыв Европăра урăх çук. Анлă Атăлта темĕн чухлĕ пулă пур. Анлă Атăл тăрăх темĕн чухлĕ пароход, баржăсем, кимĕсем çӳреççĕ, тавар турттараççĕ. Анлă Атăлăн çыранĕсем хĕррипе улăхсем сарăлса выртаççĕ.

Паллă ячĕ япала ячĕпе пĕрле тăрать. Паллă ячĕ падежсем тăрăх улшăнмасть (вĕçленмест).

139-мĕш хăнăхтару. Çакăнти япала ячĕсене кăтартнă паллă ячĕсемпе пĕрле илсе вĕçлесе тухăр. Паллă ячĕсем падежсем тăрăх улшăннипе улшăнманнине асăрхăр.

Ят	Аслă хир	Ирхи сывлăм.
К.	. . . . .	. . . .
П.	. . . . .	. . . .

140-мĕш хăнăхтару. Çак тĕслĕхсене пăхса тухăр. Япала ячĕн хисепĕ улшăннă май ун çумĕнчи паллă ячĕ улшăнать-и?

Сарă кайăк.	Сарă кайăксем.
Ешĕл калча.	Ешĕл калчасем.
Кăтра хурăн.	Кăтра хурăнсем.
Тутлă улма.	Тутлă улмасем.
Хĕрлĕ чечек.	Хĕрлĕ чечексем.
Тарăн çырма.	Тарăн çырмасем.
Хирти тырă.	Хирти тырăсем.
Хĕллехи çул.	Хĕллехи çулсем.

141-мĕш хăнăхтару. Çак пĕррелĕ хисепре тăракан сăмахсене нумайлă хисепе куçарăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Çурхи çилсем.*

Çурхи çил.	Тĕрĕс сехет.
Çуллахи кун.	Уяр кун.
Лапсăркка хурăн.	Атăлти сулă.
Шурă чечек.	Улăхри хăмăш.
Хура вăрман.	Çырмари хăва.
Ватă йăмра.	Çамрăк чăрăш.
Пысăк кӳлĕ.	Тутлă çырла.
Çирĕп юман.	Яка йĕлтĕр.
Йăрансăр хир.	Вăрăм вĕрен.
Çĕнĕ çурт.	Аслă урам.

Паллă ячĕсем хисепсем тăрăх та улшăнмаççĕ: *çĕнĕ* пӳрт, *çĕнĕ* пӳртсем.

142-мĕш хăнăхтару. Точкăсем вырăнне кирлĕ паллă ячĕсене лартса, çырса илĕр.

Çуркунне.

Килчĕ ... çуркунне,
килчĕ, ячĕ ăшăтса.
Хĕвел савать тĕнчене,
хĕл ыйхинчен вăратса.
... вăрман чĕрĕлет,
... тумтир тăхăнать.
... хир те ешерет,
илемĕпе мухтанать.

... чечексен
... шăрши сарăлать.
Пур çĕрте те кайăксен
... юрри янăрать.
Çӳлте, пĕлĕт айĕнче,
тăри юрри илтĕнет.
... курăк çийĕнче
путек сурăх сиккелет.

Кирлĕ паллă ячĕсем: *хура, ырă, тĕрлĕ-тĕрлĕ, лайăх, çемçе, çеçен, ырă, ешĕл.*

143-мĕш хăнăхтару. 142-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

Çырма.

Çырма юхать кĕрлесе
... ялăн çумĕпе.
Хĕвел, тĕрĕ тĕрлесе,
вылять унăн шывĕпе.

... шывăн ăшĕнче
... пĕлĕт явăнать.
... йăмра, тайăлса,
тĕсне пăхса савăнать.

Кирлĕ паллă ячĕсем: *кăвак, вата, тăрă, аслă.*

144-мĕш хăнăхтару. Çак япала ячĕсем çумне май килекен паллă ячĕсене тупăр. Тупнă паллă ячĕсене япала ячĕсемпе пĕрле çырса хурăр.

Çăлтăр. Çил. Çул. Кăвар. Лаша. Шăнкăрч. Автан. Кашкăр. Мулкач. Упа. Курак. Кăвакарчăн. Комбайн. Автомобиль. Трактор. Плуг. Сӳре. Сенĕк.

145-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

Кăвак пĕлĕт. Вăрманти кайăк. Вăйлă çумăр. Аслă тинĕс. Такăр çул. Шыври пулă. Çурхи ĕç. Ирхи апат. Паянхи хаçат. Юлашки хыпарсем.

Тĕслĕх: *Кăвак пĕлĕтре тăри юрă шăрантарать.*

146 мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă тĕслĕхсене пăхса, хăвăр пĕрпекрех пĕлтерĕшлĕ паллă ячĕсем тупăр.

1. Вăйлă, паттăр, хастар, çирĕп.
2. Хăюллă, харсăр, парăнусăр.
3. Илемлĕ, ...
4. Хаваслă, ...
5. Тирпейлĕ, ...
6. Шанчăклă, ...
7. Яштак, ...
8. Лайăх, ...

147-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă паллă ячĕсене хирĕç пĕлтерĕшлĕ паллă ячĕсем тупса çырăр.

Тĕслĕх: *Вĕри шыв—сивĕ шыв.*

Вĕри шыв.
Вăйлă çил.
Уяр кун.
Ăшă çанталăк.
Тарăн кӳлĕ.
Ансăр урам.

Çамрăк лаша.
Пысăк ĕне.
Çăмлă сурăх.
Ăратлă сысна.
Пĕчĕк путек.
Пысăк пахча.

Тӳрĕ çул.
Анлă улăх.
Çĕнĕ пӳрт.
Çивăхри ял.
Тăрă шыв.
Шывлă çырма.

24 §. Паллă ячĕсем предложенире кĕçĕн член пулни.

Хаяр хĕл çитрĕ. Вăйлă сивĕсем тапранчĕç. Шурă юр çăвать. Пăрлă йывăççем шавламасăр лараççĕ.

> Паллă ячĕсем предложенире кĕçĕн членсем пулаççĕ; вĕсем япала ячĕсемпе çыхăнса тăраççĕ, япала ячĕсене ăнлантарса параççĕ.

148-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр. Паллă ячĕсем мĕнле япала ячĕсемпе çыхăнса тăнине кăтартăр. Паллă ячĕсен ыйтăвĕсене каласа парăр.

1. Пĕчĕк ачасем урамра выляççĕ. Пысăкрах ачасем шкула кайнă.
2. Тарăн кӳлĕ йăлтăртатса выртать. Çивчĕ пулăсем кӳлĕре выляççĕ. Çамрăк ачасем пулă тытаççĕ.
3. Анлă Атăл пăрпа витĕннĕ. Шурă пароходсем затонра тăраççĕ.

149-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенче подлежащине, сказуемӑйне, кӗҫӗн членсене кӑтартса парӑр. Аялтан туртнӑ пайлӑ ячӗсем мӗнле япала ячӗсемпе ҫыхӑнса тӑнине каласа парӑр.

Кӗрхи ҫумӑр вӑрӑма пырать.
Хирти ӗҫсем пӗтнӗ.
Анкартинче мӑнтӑр капансем лараҫҫӗ.
Ирхи хӗвел кантӑкран пӑхать.
Симӗс калча ешӗрсе ҫитӗнет.

Кашни япала ячӗ ҫумне май килекен паллӑ ячӗсене темиҫе те ҫырса хума пулать.

150-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни япала ячӗ ҫумне пӗрер паллӑ ячӗ тупса ҫырса хурӑр.

Хӗл, ҫул, йывӑҫсем, юр, ҫанталӑк.

151-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни япала ячӗ ҫумне май килекен паллӑ ячӗсене пурне те ҫырса хурӑр.

Лётчик, тракторист, тимӗрҫӗ, пионер.

Тӗслӗх: *Маттур, хӑюллӑ... лётчик.*

25 §. *-Лӑ, -лӗ* аффикс хушӑнса пулнӑ паллӑ ячӗсене ҫырасси.

152-мӗш хӑнӑхтару. Сулахай енчи паллӑ тунӑ сӑмахсене ҫырнине сылтӑм енчи паллӑ тунӑ сӑмахсене ҫырнипе танлаштарӑр.

Анлӑ кӳлӗ	*Пулӑллӑ* кӳлӗ
Ҫӑмлӑ сурӑх	*Мӑйракаллӑ* сурӑх
Пӗлӗтлӗ кун	*Тӗтреллӗ* кун
Ӑслӑ пионер	*Пултаруллӑ* пионер
Тирпейлӗ ҫурт	*Йӗркеллӗ* ҫурт
Хастарлӑ ҫын	*Хӑюллӑ* ҫын
Илемлӗ йывӑҫ	*Ҫулҫӑллӑ* йывӑҫ
Хаваслӑ ӗҫ	*Ӑмӑртуллӑ* ӗҫ

Лӑ, лӗ аффикс хушӑннипе пулнӑ паллӑ ячӗсенче сӑмах тӗпӗ уҫӑ сасӑпа пӗтет пулсан, *ллӑ* е *ллӗ* ҫырмалла.

153-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Точкӑсем вырӑнне *лӑ, -лӗ, -ллӑ, -ллӗ* аффикссенчен пӗр аффиксне, кирлине, кӗртсе ҫырӑр.

Пирӗн социализм... ҫӗршывра хӗрӳ ӗҫ пырать. Пирӗн савӑнӑҫ..., телей... пурнӑҫа пӗтересшӗн тӑрӑшакан тӑшмана хирӗҫ пӗтӗм ҫӗршыв тӑчӗ. Кашни заводра, колхозра ӑнлану... дисциплина ҫирӗпленсе пырать. Пирӗн хӑват..., хастар..., ҫӗнтерӳ... Совет Ҫарӗ фашистла ҫынҫиенсене ҫапса ҫӗмӗрчӗ.

154-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва ҫырса илӗр. Точкӑсем вырӑнне *-лӑ, -лӗ, -ллӑ, -ллӗ* аффикссенчен пӗрне, кирлине, кӗртсе ҫырӑр.

Ем-ешӗл ҫеҫ вӑрман,
чечек... улӑх.
Шӑпчӑк юрри янӑрать
кунта хӑюллӑн.
Ман ҫамрӑклӑх ҫав улӑх пек
чечек...,
ман ҫамрӑклӑх ҫав юрӑ пек
хӑю....

26 §. Сӑпатлӑ местоимениcем.

155-мӗш хӑнӑхтару. Сулахай енчипе сылтӑм енчи предложенисене танлаштарса пӑхӑр. Вӗсен хушшинче мӗнле уйрӑмлӑх пур? Сылтӑм енче *Верук, Верука, ачасем* вырӑнне мӗнле сӑмахсем тӑраҫҫӗ.

1. Пӗчӗк Верук урампа пынӑ.	Пӗчӗк Верук урампа пынӑ.
2. Сасартӑк Верука йытӑ хӑвалама пуҫланӑ.	Сасартӑк ӑна йытӑ хӑвалама пуҫланӑ.
3. Верук йытӑран тарма тытӑннӑ.	Вӑл йытӑран тарма тытӑннӑ.
4. Верук йытӑран тарнине ачасем курнӑ.	Вӑл йытӑран тарнине ачасем курнӑ.
Ачасем йытта хӑваласа янӑ.	Вӗсем йытта хӑваласа янӑ.

Предложенире ялала ячĕсем вырăнне ***эпĕ***, ***эсĕ***, ***вăл***, ***эпир***, ***эсир***, ***вĕсем*** йышши сăмахсем (ят вырăнне калакан сăмахсем) пулма пултараççĕ. Вĕсене местоименисем теççĕ.

Эпĕ, *эпир*—1-мĕш сăпат местоименийĕсем.
Эсĕ, *эсир*—2-мĕш сăпат местоименийĕсем.
Вăл, *вĕсем*—3-мĕш сăпат местоименийĕсем.

1-мĕш сăпат—кам калаçаканни.
2-мĕш сăпат—кама калатпăр, çавă.
3-мĕш сăпат—кам е мĕн çинчен калатпăр, çавă.

156-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Местоименисене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Эпĕ Павăлтан аслăрах. 2. Эпĕ вунă çулта, вăл саккăрта анчах.

2. Атте вăрмантан таврăнчĕ. Вăл мана: „Эсĕ лашана колхоза илсе кайса пар-ха",—терĕ.

3. Эпир виççĕн, эсир иккĕн: пурĕ пĕрле пиллĕкĕн.

4. Павăл килте çук, вăл кинона кайнă.

27 §. Сăпатлă местоименисем вĕçленни.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят **Кам** пионер?	*эпĕ*	*эсĕ*	*вăл*
К. **Камăн** галстук пур?	*ман-(ăн)*	*сан-(ăн)*	*ун-(ăн)*
П. **Кама** значок кирлĕ?	*ман-а*	*сан-а*	*ăн-а*
Т. Вожатăй **кама** чĕнчĕ?	*ман-а*	*сан-а*	*ăн-а*
Пĕр. **Кампа** лагере каятпăр?	*ман-па*	*сан-па*	*ун-па*
В. Ялав **камра**?	*ман-ра*	*сан-ра*	*ун-ра*
Тух. **Камран** кĕнеке илнĕ?	*ман-ран*	*сан-ран*	*ун-ран*

Нумайлă хисеп.

Ят *эпир*	*эсир*	*вĕсем*
К. *пи-рĕн*	*сир-ĕн*	*вĕ-сен-(ĕн)*
П. *пи-ре*	*си-ре*	*вĕ-сен-е*
Т. *пи-ре*	*сир-е*	*вĕ-сен-е*

Пĕр. *пирĕн-пе*	*сирĕн-пе*	*вĕс-ем-пе*
В. *пирĕн-те*	*сирĕн-те*	*вĕ-сен-че*
Тух. *пирĕн-тен*	*сирĕн-тен*	*вĕ-сен-чен*

Сăпатлă местоименисем, падежсем тăрăх улшăннă чухне, япала ячĕсем йышăнакан аффикссенех йышăнаççĕ.

Виççĕмĕш сăпатăн пĕрреллĕ хисепри парупа тăву падежĕсенче *уна* вырăнне *ăна* çыраççĕ.

157-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Сăпатлă местоимениcене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Сăпатлă местоименисен вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, савăри местоименисем кашни мĕнле падежра тăнине кăтартса парăр.

Партизанка.

— Эсĕ-и çав тĕртсе çунтартăн
пирĕн витене ĕнер?
— Эпĕ!—тет хĕр лăпкăн хирĕç.
Нимĕçсем пĕрне-пĕри
тĕлĕнсе кăшт пăхса илчĕç...
— Пултаратăн!—тет штабри.—
... А миçемĕш çын эсĕ
партизан отрядĕнчен?
Ытисем ăçта ĕçлеççĕ,
тĕп йăви ăçта вĕсен?
— Каламастăп!..—терĕ хыттăн,
касса татрĕ çамрăк хĕр.

Хусанкай („Таня" поэмăран.)

158-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче местоименисем мĕнле хисеприне, мĕнле сăпатрине каласа парăр.

1. Манăн пичче тракторист. Вăл питĕ тĕплĕ ĕçлет. Унпа ĕçлекенсем ăна питĕ мухтаççĕ. Вĕсем унран ударлă ĕçлеме вĕренеççĕ.

2. Манăн аппа колхозра ĕнесем пăхать. Вăл ударница. Унăн ятне хĕрлĕ хăма çине çырнă.

159-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи местоименисен хисепне, сăпатне, падежне кăтартса парăр.

1. Пирĕн килте радио пур, сирĕн пур-и?

2. Эсĕ ман пата пыр-ха, санпа пĕрле урока хатĕрленме çăмăл.

3. Эпĕ сире вулама кĕнеке панăччĕ, эсир ăна илсе килтĕр-и?

4. Эсир хăяр вăррисене шăтарса пăхман, вĕсене акиччен шăтарса пăхас пулать.

160-мĕш хăнăхтару. а) *Эпĕ, эсĕ, вăл* местоименисене кĕртсе, предложенисем тăвăр. ă) *Эпир, эсир, вĕсем* местоименисене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

161-мĕш хăнăхтару. Точкăсем вырăнне *вăл* местоимение кирлĕ падежра лартса çырăр.

Ясли.

Анна аппа заводра ĕçлет. Завода ... 8 сехетре каять. ...пĕчĕк хĕрача пур. Кашни ир, ĕçе кайнă чухне, Анна аппа хăйпе пĕрле хĕрне илет те ... яслине кĕртсе хăварать. Яслире ... пăхаççĕ, апат çитереççĕ. Ĕçрен тухсан, Анна аппа, яслине кĕрсе, хĕрне илсе тухать те ... пĕрле килне таврăнать.

162-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи местоименисене пĕрремĕш сăпатран иккĕмĕш сăпата куçарса, предложенисем тăвăр.

Тĕслĕх: *Эсĕ вунă çулта. Санăн аçу, аннӳ, пиччӳ, инкӳ пур.*

Эпĕ вунă çулта. Манăн атте, анне, пичче, инке пур. Эпĕ çичĕ çул тултарсан, мана шкула ячĕç. Мана ăсатма шкула анне пычĕ. Манпа пĕрле вăл шкул заведующийĕ патне кĕчĕ. Мана шкула илчĕç. Çав çулта манпа пĕрле 39 ача вĕренме кĕчĕ. Эпĕ ун чухне вулама, çырма пĕлместĕм. Халь ĕнтĕ эпĕ вулама та, çырма та, шутлама та пĕлетĕп. Çутçанталăк çинчен те аван пĕлетĕп. Эпĕ лайăх вĕренетĕп. Мана шкулта отличник теççĕ.

28 §. Сăпатлă местоименисен предложенири вырăнĕ.

Эпĕ виççĕмĕш класра вĕренетĕп.

Çуркунне эпĕ тăваттăмĕш класа куçатăп.

Тепĕр çултан эпĕ пуçламăш шкултан вĕренсе тухатăп.

Мана атте календарь илсе пачĕ.

| Сăпатлă местоимени предложенире е подлежащи е кĕçĕн член пулать. |

163-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Предложенире подлежащи пулса тăракан местоименисене кăтартса парăр.

Эпир шăллăмпа пĕрле шыв хĕррине кайрăмăр. Эпĕ вăлтапа кĕсменсем илтĕм, вăл кимĕ патне чупрĕ. Вăл кимме салтса илчĕ. Эпĕ ăна вăлтапа кĕсменсене патăм. Вăл вĕсене кимĕ çине хучĕ те мана алă пачĕ. Эпĕ кимĕ ăшне сикрĕм те, эпир ишсе кайрăмăр.

164-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Подлежащи пулса тăракан местоименисене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Эпир сочинени çыртăмăр. 2. Атте мана çĕнĕ коньки илсе пачĕ. 3. Çулла эпĕ Шупашкара каятăп. 4. Манпа пĕрле йăмăк та пырать. 5. Эпир тăван çĕршыва юрататпăр. Унтан пахи пирĕншĕн нимĕн те çук.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

1. Местоименисем тесе мĕнле сăмахсене калаççĕ?
2. Местоименисем мĕнле улшăнаççĕ?
3. Местоимени предложенире мĕнле член пулать?

29 §. Глаголсем.

165-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсене çырса илĕр.

Çурхи юрă.

Кайăксем çунат çапса юрлаççĕ,
сывлăмпала сассисене уçаççĕ.
Ту хысĕнчен çурхи хĕвел тухать.
Çĕршывăмăр хастарлăхпа тулать.

Улмуççисем кĕрнеклĕн хумханаççĕ.
Чечекĕсем çеçкисене сараççĕ.

Çĕре сырса илет им-пыл шăрши,
хаваслăн та тулли сывлать çĕршыв.

Тӳпе урлă самолётсем каçаççĕ,
çӳл тӳпене шăп çурмаран касаççĕ.
Вĕсен çинче ылттăн хĕвел кулать.
Çĕршывăмăр хастарлăхпа тулать.

Çак сăвăра паллă тунă сăмахсем япала мĕн тунине пĕлтереççĕ.

Япала мĕн тунине е выртнине-тăнине пĕлтерекен сăмаха глагол теççĕ.

Юрлаççĕ, хумханаççĕ, сывлать, кулать сăмахсем—глаголсем.

166-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Мотор пекех тапать чĕрем,
хавасланать çак ирĕкшĕн.
Пирĕншĕн ешерет çерем.
Çут шыв та юхать пирĕншĕн.

Йĕри-тавра пăхатăп эп—
чечекленет çĕршывăмăр.
Хавас юрра юрлатăп эп.
Сывă пултăр çулпуçăмăр!

167-мĕш хăнăхтару. Калава вуласа тухăр. Ăна çырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Ç и л - т ă м а н.

Мана службăна янă вырăналла çитсе пыратпăр. Таврара пушхирсем сарăлса выртаççĕ. Пĕтĕм тавра шурă юрпа витĕннĕ. Хресченсен çуни йĕрĕ тăрăх кӳме кăштăртатса шăвать.

Таçта аякра пĕр шурă пĕлĕт татăкĕ курăнать. Малтан эпĕ ăна пер-пĕр пĕччен сăрт е тĕмеске пулĕ терĕм. Ямшăк мана ку пĕлĕт çил-тăман тухасса палăртни çинчен пĕлтерчĕ.

Ямшăк чуптарма пуçларĕ. Учĕсем маттуррăн юртаççĕ. Çил вăйланчĕ. Вĕгĕ юр вĕтĕртетме тытăнчĕ. Унтан сасартăк çерçи пуçĕ пек чăмаккасем лаплатма пуçларĕç. Çилĕ улать. Тăман çавăрттарса тухрĕ. Нимĕн те курăнмасть. (А. С. Пушкин).

30 §. Глаголсем сăпатланни.

168-мĕш хăнăхтару. Статьяна çырса илĕр. Точкăсем выранне кирлĕ сăмахсем хушăр.

Красноармеец, тракторист тата тимĕрçĕ.

(Кам мĕнле калать).

Красноармеец трактериста калать: „Эпĕ ССР Союзне..., эсĕ тракторпа..., вăл (тимĕрçĕ) тимĕр...",—тет.

Тимĕрçĕ красноармееца калать: „Эпĕ тимĕр..., эсĕ Совет Союзне..., вăл (тракторист) тракторпа...",—тет.

Тракторист тимĕрçе калать: „Эпĕ тракторпа..., эсĕ тимĕр..., вăл (красноармеец) Совет Союзне...",—тет.

Кирлĕ сăмахсем:

сыхлатăп	*шаккатăп*	*ĕçлетĕп*
сыхлатăн	*шаккатăн*	*ĕçлетĕн*
сыхлать	*шаккать*	*ĕçлет*

169-мĕш хăнăхтару. 168-мĕш хăнăхтарăва тепĕр хут çырса илĕр: *эпĕ, эсĕ, вăл* местоименисене нумайлă хисепре лартса, точкăсем выранне çак глаголсене кĕртсе пырăр.

сыхлатпăр	*шаккатпăр*	*ĕçлетпĕр*
сыхлатăр	*шаккатăр*	*ĕçлетĕр*
сыхлаççĕ	*шаккаççĕ*	*ĕçлеççĕ*

Глагол пĕрремĕш, иккĕмĕш тата виççĕмĕш сăпатри местоимение пĕрле тăрать пулсан, унăн вĕçĕ улшăнса пырать.

Глагол сăпат тăрăх улшăннине сăпатланни теççĕ.

31 §. Глаголăн вăхăчĕсем.

Эпĕ çыру *çыратăп*.
Эпĕ çыру *çыртăм*.
Эпĕ çыру *çырăп*.

Эпĕ кĕнеке *вулатăп*.
Эпĕ кĕнеке *вуларăм*.
Эпĕ кĕнеке *вулăп*.

Эпĕ *вĕренетĕп*.
Эпĕ *вĕрентĕм*.
Эпĕ *вĕренĕп*.

Эпĕ шкула *çÿретĕп*.
Эпĕ шкула *çÿрерĕм*.
Эпĕ шкула *çÿрĕп*.

Глаголсем **хальхи** вăхăта, **иртнĕ** вăхăта, **пулас** вăхăта пĕлтерме пултараççĕ.

Хальхи вăхăтри глагол ĕç **х а л ь**, калаçнă вăхăтра пулнине пĕлтерет: *çыратăп*, *вулатăп*, *вĕренетĕп*, *ĕçлетĕп*.

Иртнĕ вăхăтри глагол пулса **и р т н ĕ** ĕçе пĕлтерет: *çыртăм*, *çырнă*, *вуларăм*, *вуланă*, *вĕрентĕм*, *вĕреннĕ*.

Пулас вăхăтри глагол ĕç калаçнă вăхăтран **к а й р а н** пуласса пĕлтерет: *çырăп*, *вулăп*, *вĕренĕп*, *çÿрĕп*.

170-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хальхи вăхăтра лартса çырăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Канатăп. Ĕмĕтленетĕп.*

Кан ... Выля ... Пыр ... Çĕкле ... Кĕр ... Йĕркеле ... Ĕмĕтлен ... Шутла ...

171-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене иртнĕ вăхăтра лартса çырăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Ĕçлерĕм (ĕçленĕ). Вăйлантăм (вăйланнă).*

Ĕçле ... Вĕрен ... Сыхла ... Юрла ... Кала ... Кур ... Кул ... Савăн ... Хаваслан ... Вăйлан ...

172-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене пулас вăхăтра лартса çырăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Çитĕнĕп. Пуçтарăп.*

Çитĕн ... Ÿс ... Çыр ... Хастарлан ... Кÿл ... Чуптар ... Тăвар ... Турттар ... Çут ... Çур ... Виç ...

173-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи иртнĕ вăхăтри глаголсене хальхи вăхăта куçарăр.

Тĕслĕх: *Ванюк шкулта вĕренет.*

Ванюк шкулта вĕреннĕ. Вăл пур предметсемпе те лайăх вĕреннĕ. Ванюк уроксене йĕркеллĕ хатĕрленсе пынă. Учитель ыйтсан, вăл яланах тĕрĕс ответ панă. Ванюк хăйĕн юлташĕсене те вĕренӳре пулăшса пынă.

174-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри хальхи вăхăтри глаголсене пулас вăхăта куçарса парăр.

Тĕслĕх: *Шавлĕ, кашлĕ сĕм вăрман, вĕçĕ-хĕрри курăнмĕ.*

Вăрманта.

Шавлать, кашлать сĕм вăрман,
вĕçĕ хĕрри курăнмасть.
Кутсăр-пуçсăр çил тухсан,
чарăнассăн туйăнмасть.

Тапхăр-тапхăр çил килет,
пăлтăр-палтăр çавăрса.
Тĕттĕм вăрман ӳхĕрет,
çĕре çитех авăнса.

Хура пĕлĕт пĕрмаях
шăвать вăрман тăрринче.
Ярать çиçĕм çĕр çурсах
хура пĕлĕт хушшинче.

Аçа çапать, шартлатать,
пĕтĕм тĕнче кисренет.
Çумăр çырма пек юхать,
лупашкасенче кĕрлет.

175-мĕш хăнăхтару. Çак статьяра тĕл пулакан глаголсен вăхăтне кăтартса парăр.

Ĕлĕк ĕç çыннисем патша чиновникĕсен, буржуазин, кулаксен пусмăрĕнче пурăннă. Ĕç çынни, темĕн чухлĕ ĕçлесен те, çителĕклĕ пурнăçпа пурăнайман.

Халь ĕç çыннисен пурнăçĕ пĕтĕмпех урăхланчĕ. Совет влаçĕ ĕç çыннисене ирĕке кăларчĕ. Хресченсем колхозсене пĕрлешрĕç. Хресченсем колхозра хăйсен телейне тупрĕç. Вĕсем халь пуян пурнăçпа пурăнаççĕ. Фабрикăсем, заводсем государство аллинче тăраççĕ. Рабочисем кунне 7—8 сехет ĕçлеççĕ.

Пурнăç çулсерен лайăхланса пырать. Малашне вăл тата телейлĕрех, тата çутăрах пулĕ.

176-мĕш хăнăхтару. Паллă тунă глаголсен вăхăчĕсене кăтартса парăр.

Сăпка юрри.

Пĕчĕк ывăлăмçăм, çывăр,
тутлă тĕлĕк кур.
Ўсĕн эс паттăр та сывă,
çитĕнĕн маттур.

Ĕмĕтсем таçтах вĕçеççĕ,
питĕ инçене.
Пулăн эс, ачам, вĕçевçĕ,
пулăн инженер.

Кайăн тинĕс-океанăн
пăрĕсем урлах.
Çавăнпа аннў халь санăн
савăнса юрлать.

Çитĕн эс сив тинĕс урлă
çурçĕрĕн вĕçне.
Сан çинчен пин юрă юрлĕç,
ырлĕç сан ĕçне.

32 §. Глаголсем хальхи вăхăтра сăпатланни.

Пĕрреллĕ хисеп.

1 мĕш сăпат.	Эпĕ *кур-ат-ăп*,	*илт-ет-ĕп.*
2-мĕш сăпат.	Эсĕ *кур-ат-ăн*,	*илт-ет-ĕн*
3-мĕш сăпат.	Вăл *кур-ать*,	*илт-ет.*

1-мĕш сăпат.	Эпĕ *шутла-т-ăп,*	*ĕçле-т-ĕп.*
2-мĕш сăпат.	Эсĕ *шутла-т-ăн,*	*ĕçле-т-ĕн.*
3-мĕш сăпат.	Вăл *шутла-ть,*	*ĕçле-т.*

Нумайлă хисеп.

1-мĕш сăпат.	Эпир *кур-ат-пăр,*	*илт-ет-пĕр.*
2-мĕш сăпат.	Эсир *кур-ат-ăр,*	*илт-ет-ĕр,*
3-мĕш сăпат.	Вĕсем *кур-аç-çĕ,*	*илт-еç-çĕ.*
1-мĕш сăпат.	Эпир *шутла-т-пăр,*	*ĕçле-т-пĕр.*
2-мĕш сăпат.	Эсир *шутла-т-ăр,*	*ĕçле-т-ĕр.*
3-мĕш сăпат.	Вĕсем *шутла-ç-çĕ,*	*ĕçле-ç-çĕ.*

Глаголăн хальхи вăхăт аффиксĕсем.

	Пĕрреллĕ хисеп.	Нумайлă хисеп.
1-мĕш сăпатра:	*атăп, етĕп* *тăп, тĕп*	*атпăр, етпĕр* *тпăр, тпĕр*
2-мĕш сăпатра:	*атăн, етĕн* *тăн, тĕн*	*атăр, етĕр* *тăр, тĕр*
3-мĕш сăпатра:	*ать, ет* *ть, т*	*аççĕ, еççĕ, ççĕ (яççĕ).*

177-мĕш хăнăхтару. Сăвăри хальхи вăхăтри глаголсене çырса илĕр.

Вĕсен сăпатне кăтартса парăр.

П а х ч а.

Шарлатса юхать çырма.
Хĕрринче ун хурама,
аякра кăтра вăрман.
Лапăра ача-пăча
ÿстерет пĕчĕк пахча.
Пит хитре: йĕркен-йĕркен
чавса тунă йăрансем.
Ав унта йĕркен-йĕркен
çитĕнеççĕ çимĕçсем.
Шав ĕçлеççĕ ачасем.
Ÿркенмеççĕ çамрăксем.

178-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хальхи вăхăтра сăпатласа тухăр.

Эпĕ хавасланатăп. Эпĕ хĕпĕртетĕп. Эпĕ ĕмĕтленетĕп. Эпĕ васкатăп.

179-мĕш хăнăхтару. Çакăнти паллă тунă хальхи вăхăтри глаголсене мĕнле çырмаллине асăрхăр.

Куллен вăйланать, çитĕнет, çирĕпленет пирĕн тăван çĕршыв. Халиччен çын пурăнман вырăнсенче халь çĕнĕ заводсем лараççĕ, çĕнĕ хуласем лараççĕ, электричество çути йăлтăртатать. Пирĕн çĕршывра темĕн чухлĕ çĕнĕ заводсемпе фабрикăсем ĕçлеççĕ, çĕнĕ ялсем, хуласем чечекленеççĕ. Çĕршывăн оборонине çирĕплетес тĕлĕшпе хĕрÿ ĕç пырать.

Глагол хытă сăмах пулсан, ун вĕçĕнче виççĕмĕш сăпатра пĕрреллĕ хисепре *ать* çырмалла, нумайлă хисепре *аççĕ* çырмалла: *чупать*, *чупаççĕ*.
Глагол çемçе сăмах пулсан, ун вĕçĕнче виççĕмĕш сăпатра пĕрреллĕ хисепре *ет* çырмалла, нумайлă хисепре *еççĕ* çырмалла: *вĕçет*, *вĕçеççĕ*.

180-мĕш хăнăхтару. Сăвва çырса илĕр. Çырса пĕтермен глаголсене çырса пĕтерсе пырăр.

Вĕçевçĕсем çурçĕрелле васка...
Сад пахчинче ĕçле... аслă пахчаçă.
Хăй пахчинчи кашни йывăçах
çитĕнтер... çак тимлĕхлĕ хуçа.

Кайăкĕсем пахча тулли юрла...
Юррипеле пахчаçа ырла...
Çак çĕр çинчи чи хаклă тăван ят
юрăсенче хĕвел пек шăран...

181-мĕш хăнăхтару. 180-мĕш хăнăхтару пекех тăвăр.

Х ĕ р ÿ л л ĕ ĕ ç.

Ĕçле..., шавла... вĕр-çĕнĕ станоксем,
металл шăрат... гигант домнăсем.

Васка..., чуп... вăрăм поездсем,
тем тĕрлĕ тавар турттар... вĕсем.
Кĕрле... хурçă трактор колхоз хирĕнче,
шавла... молотилка пуян йĕтемре.
Комбайнĕ хир тăрăх хуçа пек çӳре..
Васка... ĕçчен халăх хĕрӳллĕ ĕçре.

33 §. Глаголсем пулас вăхăтра сăпатланни.

182-мĕш хăнăхтару. Çакăнта паллă тунă глаголсем мĕнле вăхăта пĕлтернине, мĕнле аффикссем йышăннине калаça парăр.

Хула урамĕ тăрăх виçĕ пионер пырать. Вĕсенчен пĕри калать: „Эпĕ лётчик пулăп. Ӳсĕп, вĕренĕп, самолёт çинче вĕçĕп“,—тет.

Иккĕмĕшĕ калать: „Эпĕ инженер пулăп. Çĕнĕ хула тăвăп, çутă вокзал тăвăп, шыв урлă кĕперсем хывăп“,—тет.

Виççĕмĕшĕ калать: „Эпĕ художник пулăп. Çав çутă вокзала картина çине ӳкерĕп. Клуба картинăсем туса çакăп“,—тет. Виççĕшĕ те вĕсем тăван çĕршывшăн усăллă çынсем пулма ĕмĕтленеççĕ.

Пулăп, вĕçĕп, вĕренĕп, ӳсĕп—пулас вăхăтри глаголсем. Глаголсем пулас вăхăтра çапла сăпатланаççĕ:

Пĕрреллĕ хисеп.

1-мĕш сăпат.	Эпĕ	*çыр-ăп,*	*вул-ăп,*	*ӳс-ĕп.*
2-мĕш сăпат.	Эсĕ	*çыр-ăн,*	*вул-ăн,*	*ӳс-ĕн.*
3-мĕш сăпат.	Вăл	*çыр-ĕ,*	*вул-ĕ,*	*ӳс-ĕ.*

Нумайлă хисеп.

1-мĕш сăпат.	Эпир	*çыр-ăпăр,*	*вул-ăпăр,*	*ӳс-ĕпĕр.*
2-мĕш сăпат.	Эсир	*çыр-ăр,*	*вул-ăр,*	*ӳс-ĕр.*
3 мĕш сăпат.	Вĕсем	*çыр-ĕç,*	*вул-ĕç,*	*ӳс-ĕç.*

Пулас вăхăт аффиксĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.	Нумайлă хисеп.
1-мĕш сăпатра: *ăп, ĕп*	*ăпăр, ĕпĕр*
2-мĕш сăпатра: *ăн, ĕн*	*ăр, ĕр*
3-мĕш сăпатра: *ĕ*	*ĕç*

183-мĕш хăнăхтару. Тĕслĕхе пăхса, çак глаголсене пулас вăхăтра сăпатласа тухăр.

Эпĕ *юрлăп*. Эпĕ *ĕçлĕп*. Эпĕ *çитĕнĕп*. Эпĕ çĕршыва *сыхлăп*.

184-мĕш хăнăхтару. Паллă тунă глаголсен вăхăтне, хисепне, сăпатне кăтартса парăр.

Ыран пирĕн шкулта вечер пулать. Эпĕ вечерта сăвăсем вулăп, эсĕ юрăсем юрлăн, Коля кулăшла калавсем каласа парĕ. Пурте эпир хамăр çитĕнӳсене кăтартăпăр. Хамăр та савăнăпăр, çынсем те савăнĕç.

185-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи глаголсене пулас вăхăтра пĕрреллĕ хисепре те, нумайлă хисепре те сăпатласа тухăр.

Эпĕ поездсене ертсе çӳрĕп. Эпĕ учитель пулăп. Эпĕ дирижабльпе вĕçĕп. Эпĕ командир пулма вĕренĕп.

34 §. Иртнĕ вăхăт.

186-мĕш хăнăхтару. Çакăнта паллă тунă глаголсем мĕнле вăхăта пĕлтереççĕ?

Октябрьти Аслă социализмла революци 1917-мĕш çулта пулчĕ.

Партин вунсаккăрмĕш съезчĕ 1939-мĕш çулхи мартăн вуннăмĕшĕнче пуçланчĕ. Съезд партин çĕнĕ уставне йышăнчĕ, партин Центральнăй Комитетне суйларĕ.

Октябрьти Аслă социализмла революци 1917-мĕш çулта пулнă.

Партин вунсаккăрмĕш съезчĕ 1939-мĕш çулта мартăн вуннăмĕшĕнче пуçланнă. Съезд партин çĕнĕ уставне йышăннă, партин Центральнăй Комитетне суйланă.

Чăваш чĕлхинче глаголсен курса иртнĕ вăхăт тата курмасăр иртнĕ вăхăт пулать.

1. Калаканни пулса иртнĕ ĕçе хăй курнă пек калать пулсан, глаголсем курса иртнĕ вăхăтра пулаççĕ: *пуçланчĕ*, *пулчĕ*, *суйларĕ*.

2. Калаканни пулса иртнĕ ĕçе хăй курман пек калать пулсан, глаголсем курмасăр иртнĕ вăхăтра пулаççĕ: *пуçланнă*, *пулнă*, *суйланă*.

187-мĕш хăнăхтару. Çак тĕслĕхсенче скобкăра лартнă икĕ сăмахран хăшне каламалла?

а) Эпĕ кăçал çулла пионерсен лагерĕнче (*пулнă*, *пултăм*). Унта пире питĕ аван (*пăхрĕç*, *пăхнă*). Кунне тăвата хутчен апат (*çитеретчĕç*, *çитернĕ*). Вăйăсем выляма, юрăсем юрлама (*вĕрентнĕ*, *вĕрентрĕç*).

ă) Майăн пĕрремĕшне уявласси 1889-мĕш çултан пуçланса (*кайрĕ*, *кайнă*). Гарри Айзман Америкăри шкулта (*вĕренчĕ*, *вĕреннĕ*). Кунта вăл пионер отрячĕ (*тунă*, *турĕ*). Çав отряда шкулта вĕренекен рабочи ачисем пурте (*кĕчĕç*, *кĕнĕ*). Гарри пур ачасене те рабочисен ĕçĕшĕн кĕрешĕве тухма (*чĕнчĕ*, *чĕннĕ*).

Курса иртнĕ вăхăтри глагол сăпатланни.

Пĕрреллĕ хисеп.

1-мĕш сăпат. Эпĕ *вула-**рăм***	*ĕçле-**рĕм***
2-мĕш сăпат. Эсĕ *вула-**рăн***	*ĕçле-**рĕн***
3-мĕш сăпат. Вăл *вула-**рĕ***	*ĕçле-**рĕ***

1-мĕш сăпат. Эпĕ *çыр-тăм*	*пĕл-тĕм*
2-мĕш сăпат. Эсĕ *çыр-тăн*	*пĕл-тĕн*
3-мĕш сăпат. Вăл *çыр-чĕ*	*пĕл-чĕ*

Нумайлă хисеп.

1-мĕш сăпат. Эпир *вула-рăмăр*	*ĕçле-рĕмĕр*
2-мĕш сăпат. Эсир *вула-рăр*	*ĕçле-рĕр*
3-мĕш сăпат. Вĕсем *вула-рĕç*	*ĕçле-рĕç*
1-мĕш сăпат. Эпир *çыр-тăмăр*	*пĕл-тĕмĕр*
2-мĕш сăпат. Эсир *çыр-тăр*	*пĕл-тĕр*
3-мĕш сăпат. Вĕсем *çыр-чĕç*	*пĕл-чĕç*

Курса иртнĕ вăхăт аффиксĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.	Нумайлă хисеп.
1-мĕш сăпатра: *рăм, рĕм;* *тăм, тĕм;*	*рăмăр, рĕмĕр; тăмăр, тĕмĕр;*
2-мĕш сăпатра: *рăн, рĕн;* *тăн, тĕн;*	*рăр, рĕр; тăр, тĕр;*
3-мĕш сăпатра: *рĕ, чĕ;*	*рĕç, чĕç.*

Глагол *р, л, н* сасăпа пĕтет пулсан, пĕрремĕшпе иккĕмĕш сăпат аффиксĕсенче курса иртнĕ вăхăтра **р** вырăнне **т** пулать: *çыр-тăм, ĕнер-тĕм, пул-тăм, кил-тĕм, кан-тăм, чĕн-тĕм.*

Виççĕмĕш сăпат аффиксĕсенче **т** сасă **ч** сасса куçать: *çыр-чĕ, çыр-чĕç; ил-чĕ, ил-чĕç.*

188-мĕш хăнăхтару. Иш, ярăн, кур, вĕрен глаголсене курса иртнĕ вăхăтра сăпатласа тухăр. Сăпатланине тĕслĕх çине пăхса тĕрĕслĕр.

189-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри паллă тунă глаголсем мĕнле вăхăтрине, хăш сăпатрине, мĕнле хисеприне каласа парăр.

Пахчана ирех эп **тухрăм**
уççăн-уççăн сывлама.
Эп тумлам-тумламăн **пухрăм**,
шăрçаларăм сывлăма.
Шурăмпуçĕпе **çĕклентĕм**,
хĕвел тухрĕ васкаса.
Шăпчăк сассине **итлерĕм**,
хам та **ятăм** юрласа.

190-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă глаголсене çырса илĕр. Вĕсем мĕнле вăхăтрине, хăш сăпатрине, мĕнле хисепре тăнине каласа тухăр.

Т ĕ с л ĕ х: *ларчĕ*—глагол, курса иртнĕ вăхăтра, виççĕмĕш сăпатра, пĕрреллĕ хисепре тăрать.

Хĕвел анса **ларчĕ**. Каç **пулчĕ**. Акă аякра купăс сасси **илтĕнчĕ**. Уйăх **тухрĕ**.

Пӳртри хăй çутисем **сӳнчĕç**, Вăйăри çамрăксем тĕрлĕ юрăсем **юрларĕç** те **саланчĕç**.

Курмасăр иртнĕ вăхăтри глаголсем улшăнманни.

191-мĕш хăнăхтару. Курмасăр иртнĕ вăхăт мĕнле аффикс йышăннине асăрхăр.

Эпĕ *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*. Эпир *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*.
Эсĕ *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*. Эсир *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*.
Вăл *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*. Вĕсем *çыр-нă*, *пĕл-нĕ*.

Курмасăр иртнĕ вăхăтри глагол тĕпĕ çумне ***нă***, ***нĕ*** аффикс хушăннипе пулать. Курмасăр иртнĕ вăхăтри глагол сăпат тăрăх та, хисеп тăрăх та улшăнмасть.

192-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри паллă тунă глаголсем хăш вăхăтра тăнине каласа парăр.

Пирĕн Конституци.

Ăна кĕтнĕ çĕршыв, кĕтнĕ çутă тĕнче,
ĕмĕт çуннă пирте шĕл-кăваррăн.
Баррикадăсенче*, чул купи хӳттинче
ăна чĕннĕ Париж коммунарĕ.
Ĕмĕтленнĕ ăна инçетри ĕмĕрсем,
ăна кĕтнĕ-ширанă этемлĕх.
Капитал никĕсне тĕпĕнчен кисретсе,
ун çулне уçса панă Маркс, Энгельс.
Тракторсем уй-хирте кăпкалатнă çĕре,—
уй-хирсем çăра пурлăхпа тулччăр!

---

* Баррикада — хула урамĕсенче тăшман пырса кĕресрен тата ăна хирĕç çапăçма хăвăрт, тĕрлĕ япала купаласа тăвакан хӳтлĕх.

Ӳссе ҫитӗнчӗ вӑл ҫак хӗрӳллӗ ӗҫре
пирӗн ӗмӗт — пирӗн Конституци.

193-мӗш хӑнӑхтару. Сылтӑм енчи глаголсем сӑпатланнине сулахай енчи глаголсем сӑпатланнипе танлаштарса пӑхӑр. Вӗсен уйрӑмлӑхӗсене асӑрхӑр.

П ӗ р р е л л ӗ х и с е п.

1-мӗш с. *ҫыр-тӑм*, *ӳкер-тӗм*	*пы-тӑм*, *кӗ-тӗм*
2-мӗш с. *ҫыр-тӑн*, *ӳкер-тӗн*	*пы-тӑн*, *кӗ-тӗн*
3-мӗш с. *ҫыр-чӗ*, *ӳкер-чӗ*	*пы-чӗ*, *кӗ-чӗ*

Н у м а й л ӑ х и с е п.

1-мӗш с. *ҫыр-тӑмӑр*, *ӳкер-тӗмӗр*	*пы-тӑмӑр*, *кӗ-тӗмӗр*
2-мӗш с. *ҫыр-тӑр*, *ӳкер-тӗр*	*пы-тӑр*, *кӗ-тӗр*
3-мӗш с. *ҫыр-чӗҫ*, *ӳкер-чӗҫ*	*пы-чӗҫ*, *кӗ-чӗҫ*

К у р м а с ӑ р и р т н ӗ в ӑ х ӑ т р и г л а г о л с е м.

Эпӗ *ҫыр-нӑ*, *ӳкер-нӗ*	Эсӗ *пы-нӑ*, *кӗ-нӗ*
Эпир *ҫыр-нӑ*, *ӳкер-нӗ*	Эсир *пы-нӑ*, *кӗ-нӗ*

Тӗпӗ ***р*** сасӑпа пӗтекен хӑш-пӗр глаголсем иртнӗ вӑхӑтра (икӗ формӑра та) ҫав *р* сасса ҫухатаҫҫӗ: *пыр — пытӑм*, *пынӑ*; *тӑр — тӑтӑм*, *тӑнӑ; кӗр — кӗтӗм*, *кӗнӗ; пер — петӗм*, *пенӗ; кӳр — кӳтӗм*.
Кун пек глаголсем нумаях мар.

194-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене курса иртнӗ вӑхӑтра тата курмасӑр иртнӗ вӑхӑтра туса улӑштарӑр. Хӑш глаголсен тӗпӗнчи ***р*** тухса ӳкет?

Хур, пар, ҫур, вӗр.

195-мӗш хӑнӑхтару. Ҫулталӑк вӑхӑтне кура, скобкӑри глаголсенчен пӗрне суйласа илсе, ҫырса илӗр.

Ҫуркунне (ҫитрӗ, ҫитет, ҫитнӗ, ҫитӗ).
Кунсем (вӑрӑмланӗҫ, вӑрӑмланчӗҫ, вӑрӑмланаҫҫӗ, вӑрӑмланнӑ).

Юр кайса (пĕтрĕ, пĕтет, пĕтĕ, пĕтнĕ).

Симĕс курăк (тухать, тухрĕ, тухĕ, тухнă).

Çураки (пуçланчĕ, пуçланĕ, пуçланнă, пуçланать, пĕтрĕ, пĕтнĕ, пĕтет, пĕтĕ).

35 §. Глаголсен тĕпĕ.

196-мĕш хăнăхтару. Глаголсен кашни ушкăнне пăхса тухăр. Кашни ушкăнри глаголсен пĕр пек пайĕсене асăрхăр.

Вула-тăп, **вула**-тăн, **вула**-ть, **вула**-тпăр, **вула**-тăр, **вула**-ççĕ, **вула**-нă, **вула**-рăм.

Ĕçле-тĕп, **ĕçле**-тĕн, **ĕçле**-т, **ĕçле**-тпĕр, **ĕçле**-тĕр, **ĕçле**-ççĕ, **ĕçлен**-ĕ, **ĕçле**-рĕм.

Глаголсен кашни ушкăнĕн улшăнман пĕр пек пайсем пур. Вăл пайсем глаголăн тĕп-пĕлтерĕшĕ пулаççĕ. Глаголăн тĕп пĕлтерĕшне пĕлтерекен улшăнман пайне глагол **тĕпĕ** теççĕ (*вула*, *ĕçле*, *кур*, *кил*, *чуп*, *çӳре*, *вĕрен*).

Глаголăн улшăнакан пайне глагол **аффиксĕ** теççĕ.

197-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Глаголсен тĕпне аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Кашни çулах майăн 1-мĕш кунĕнче тĕнчери ĕç халăхĕ урама тухать, митингсем, демонстрацисем туса ирттерет. Пирĕн çĕршывра пур çĕрте те хĕрлĕ ялавсем вĕлкĕшеççĕ, хаваслă юрăсем янăраççĕ. Ĕç халăхĕ савăнать, хаваслă пурнăç панăшăн коммунистсен партине, унăн аслă çулпуçне Сталина тав тăвать.

198-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри пĕр тĕпрен кăна тăракан глаголсене (аффикссăр глаголсене) çырса илĕр.

Çĕршыв, янăра çурхи май юррипе!
Вĕç, вĕç, май юрри, Советсен çĕрĕпе!
Çĕн пурнăç хĕвел пек çиçсе улăхать,
çĕршыв манăн тулăххăн сарăлса выртать.
Ешер, ман хĕвеллĕ çĕршывăм, ялан!
Юрла, шăпчăк, уççăн çĕршыв садĕнче!
Кам халь чĕрипе, чунĕпе те пуян,—
шăпчăк пек юрла эс çамрăклăх çинчен.

36 §. Пулманнине е пулас çуккине пĕлтерекен глаголсем.

199-мĕш хăнăхтару. Сулахай енчи глаголсемпе сылтăм енчи глаголсен пĕлтерĕшĕн уйрăмлăхне асăрхăр.

Эпĕ çыру *çыратăп.*	Эпĕ çыру *çырмастăп.*
Ĕнер çумăр *çурĕ.*	Паян çумăр *çумарĕ.*
Хурсем шывра *ишеççĕ.*	Чăхсем шывра *ишмеççĕ.*
Кайăксем çӳле *вĕçеççĕ.*	Кăпшанкăсем çӳлех *вĕçмеççĕ.*
Часах çулла *пулĕ.*	Текех сивĕ *пулмĕ.*

Сулахай енчи глаголсем ĕç пулнине е пулассине пĕлтереççĕ, сылтăм енчи глаголсем ĕç пулманнине е пулас çуккине пĕлтереççĕ.

200-мĕш хăнăхтару. Çакăнти глаголсене ĕç пулманнипе пулас çуккине пĕлтерекен туса улăштарăр.

Çанталăк ăшăтрĕ. Çумăр çăвать. Хĕвел пăхать. Шыв юхать. Çиçĕм çиçет. Аслати авăтать. Çил вĕрет. Юр çăвать. Тăм ӳкет. Шыв шăнать.

Пулманнине тата пулас çуккине пĕлтерекен глаголсем сăпатланни.

Пĕрреллĕ хисеп.

	Хальхи вăхăт.	Иртнĕ вăхăт.	Пулас вăхăт.
1 с.	Эпĕ *кай-***мас***-т-ăп,*	*кай-***ма***-р-ăм,*	*кай-***м***-ăп.*
	Эпĕ *кил-***мес***-т-ĕп,*	*кил-***ме***-р-ĕм,*	*кил-***м***-ĕп.*
2 с.	Эсĕ *кай-***мас***-т-ăн,*	*кай-***ма***-р-ăн,*	*кай-***м***-ăн.*
	Эсĕ *кил-***мес***-т-ĕн,*	*кил-***ме***-р-ĕн,*	*кил-***м***-ĕн.*
3 с.	Вăл *кай-***мас***-ть,*	*кай-***ма***-р-ĕ,*	*кай-***м***-ĕ.*
	Вăл *кил-***мес***-т,*	*кил-***ме***-р-ĕ,*	*кил-***м***-ĕ.*

Нумайлă хисеп.

1 с.	Эпир *кай-***мас***-т-пăр,*	*кай-***ма***-р-ăмăр,*	*кай-***м***-ăпăр.*
	Эпир *кил-***мес***-т-пĕр,*	*кил-***ме***-р-ĕмĕр,*	*кил-***м***-ĕпĕр.*
2 с.	Эсир *кай-***мас***-т-ăр,*	*кай-***ма***-р-ăр,*	*кай-***м***-ăр.*
	Эсир *кил-***мес***-т-ĕр,*	*кил-***ме***-р-ĕр,*	*кил-***м***-ĕр.*
3 с.	Вĕсем *кай-***маç***-çĕ,*	*кай-***ма***-р-ĕç,*	*кай-***м***-ĕç.*
	Вĕсем *кил-***меç***-çĕ,*	*кил-***ме***-р-ĕç,*	*кил-***м***-ĕç.*

Ĕç пулманнине пĕлтерме хальхи вăхăтра глагол тĕпĕ çумне ***мас, мес*** аффикс хушăнать, иртнĕ вăхăтра ***ма, ме*** аффикс хушăнать, ĕç пулас çуккине пĕлтерме пулас вăхăтра ***м*** аффикс хушăнать.

201-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Пулманнине пĕлтерекен глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Вăл глаголсен вăхăтне, сăпатне, хисепне каласа парăр.

Ют çĕршывсенчи революциллĕ рабочисем пирĕн тăван çĕршыври пурнăç епле юсанса пынине асăрхаса тăраççĕ. Пирĕн Совет Союзне тĕнчери мĕнпур рабочи хăйĕн тăван çĕршывĕ тесе хисеплет.

Капитализмлă государство рабочишĕн тăван çĕршыв пулма пултараймасть. Капитализмлă государствăра рабочи телейлĕ пурнăç кураймасть. Унта нумай рабочисем хăйсене тăранмалăх ĕç те тупаймаççĕ.

Совет Союзĕ тĕнчери мĕнпур пролетарисен тăван çĕршывĕ пулса тăрать. „Пире ют çĕр пĕр пусăм та кирлĕ мар. Анчах хамăр çĕре, хамăр çĕре пĕр вершук та никама та памастпăр“. (Сталин).

202-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Пулнине пĕлтерекен глаголсене пĕр йĕрпе, пулманнине пĕлтерекен глаголсене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Пире капиталистсем кураймаççĕ. Вĕсем пирĕн çĕршывра власть рабочисемпе хресченсен аллинче тăнине юратмаççĕ. Ирсĕр Гитлер пирĕн çине сĕмсĕррĕн килсе тапăнчĕ. Анчах пирĕн совет ĕç халăхĕ, пирĕн Совет Çарĕ ăна хирĕç çĕкленчĕ. Нимĕç фашисчĕсен ĕç тухмарĕ. Пирĕн паттăр Çар нимĕç фашисчĕсене çапса çĕмĕрчĕ.

203-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хире-хирĕçле пĕлтерĕшлĕ глаголсем тупăр.

Вулать — вуламасть.
Вылять —...
Шавлать —...
Ывăнать — ..
Пырать —...
Килет —...
Вĕçет —. .

Пăхмасть—пăхать.
Утмасть —...
Шутламасть —...
Пытанмасть —...
Вĕрмест —...
Ешермест —...
Пиçмест —...

Ĕç пулманнине пĕлтерекен глаголсен вĕçĕнче виççĕмĕш сăпатра хальхи вăхăтра, пĕрреллĕ хисепре хытă сăмахра *мастъ*, çемçе сăмахра *мест* çырмалла; нумайлă хисепре хытă сăмахра *маççĕ*, çемçе сăмахра *меççĕ* çырмалла.

204-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене кĕртсе, çуркунне çинчен тĕрлĕ предложенисем тăвăр.

Хĕртет. Пĕçертет. Вĕрмест. Курăнмасть. Кăтиклет. Юрлать. Хĕпĕртеççĕ. Выляççĕ.

Предложенисем тума пулăшакан япала ячĕсем: *юр, хĕвел, çил, чăх, тăри, ачасем.*

205-мĕш хăнăхтару. а) Сăвва çырса илĕр. ă) Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Çут ирĕк хĕвел тăвăл витĕр çутатрĕ,
тăванаслă Ленин кăтартрĕ çула.
Пире халăх тивçĕшĕн Сталин ÿстерчĕ,
çĕклерĕ ĕçе, чĕнчĕ паттăр пулма.

Чаплă, мухтавлă пул, ирĕк Çĕршывăмăр,
халăх телейĕн хăвачĕ санра!
Халăх ялавĕпе, совет ялавĕпе
паттăр утар çĕнтерсе малалла!

37 §. Глагол предложенире сказуемăй пулни.

Глаголсем предложенире сказуемăй пулаççĕ.

206-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, глагол-сказуемăйсене кăтартса парăр.

1. Тулă пучах кăларать. 2. Ыраш хумханать. 3. Вăрман кашлать. 4. Çил вăйлăн вĕрет. 5. Хирте тырăсем ÿсеççĕ. 6. Улăхра курăк ешерет. 7. Шыв шăнкăртатса юхать.

207-мĕш хăнăхтару. Калава çырса илĕр, глагол-сказуемăйсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Упа.

Кĕркунне упа вăрман чăтлăхне чи шала кĕрсе кайрĕ. Унта вăл пĕр чăрăш айне шăтăк чаврĕ. Шăтăк тĕпне упа вĕтĕ туратсем сарчĕ. Çиеле вăл çапă витрĕ. Вара упа шăтăка кĕрсе выртрĕ.

Хĕл çитрĕ. Юр пĕтĕм вăрмана витсе хучĕ. Çилтăмансем улама тытăнчĕç. Анчах упа тĕлĕрсе çеç выртать. Шăтăкра ăна ăшă.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

1. Глагол тесе мĕнле сăмахсене калаççĕ?
2. Глаголсем мĕнле улшăнаççĕ?
3. Хальхи вăхăтри глагол ĕç хăçан пулнине пĕлтерет?
4. Иртнĕ вăхăтри глагол мĕнле ĕçе пĕлтерет?
5. Глаголсем тата мĕнле вăхăта пĕлтерме пултараççĕ?
6. Глаголăн мĕнле пайне глагол тĕпĕ теççĕ?
7. Глагол аффиксĕ тесе глаголăн мĕнле пайне калаççĕ?
8. Глагол предложенире мĕнле член пулать?

38 §. Вĕреннине аса илсе çирĕплетмелли хăнăхтарусем.

208-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене хăвăртан сăмахсем хушса, пĕчĕк калав çырăр.

Утă çинче.

Çулла. Çанталăк уяр. Хĕвел пĕçертет. Курăк çитĕнсе çитнĕ. Колхозниксем çулаççĕ. Çавасем шăхăраççĕ. Утă типет. Ачасем выляççĕ.

209-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри предложенисенче подлежащисене тата сказуемăйсене кăтартса парăр.

Çуллахи ир.

Шупка шурăмпуçĕ
шуса хăпарать.
Ирхи çăлтăр вучĕ
сÿнсе çухалать.

Çÿлелле шăваççĕ
кăвак тĕтресем.
Улăха васкаççĕ
хурсен картисем.

Йăлтăр сывлăмланчĕç
чечек-курăксем.
Çерем çине анчĕç
уйри кĕтÿсем.

Хĕвел курăнайчĕ,
çĕршыв савăнать.
Ял çынĕ вăранчĕ,
ĕçе тытăнать.

210-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Предложенисенче подлежащисемпе сказуемăйсене тупăр. Подлежащисене аялтан пĕр йĕр, сказуемăйсене икĕ йĕр туртса паллă тăвăр.

Аякра, çурçĕр енче, Сольвычегодск ятлă хула ларать. Ĕлĕк патша влаçĕ кунта революционерсене ссылкăна янă. Патша тарçисем Сталин юлташа та революци ĕçне ĕçленĕшĕн çак хуланах янă. Кунта Сталин икĕ çула яхăн пурăннă. Унăн хваттерĕ хула хĕрринчи пĕчĕк пӳртре пулнă. Полицисем, час-часах унта пыра-пыра, вулама чарнă кĕнекесем, революциллĕ çырусем шыранă. Каçсерен Сталин юлташ пĕрмаях кĕнеке вуланă, çырнă. Вăл çак аякри вырăнтан тарма май шыранă. Пĕр каçхине, çĕр тĕттĕммипе усă курса, вăл унтан тарнă.

Сталин ссылкăра пурăннă çурта халĕ совет влаçĕ музей тунă.

211-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Кашни предложенире сказуемăйне тупăр.

Ту çине хăпарни.

Эпир ту çине икĕ кун хăпаратпăр ĕнтĕ. Хăпарнăçемĕн ту аякки чăнкăланса пырать. Хăпарса çитесси тата çур километр юлчĕ. Анчах пирĕн çула стена пек чул пӳлчĕ. Хамăра хамăр пĕр-пĕринчен вĕренсемпе çыхрăмăр. Майĕпе çӳлелле кармашатпăр. Акă пăр çине кĕтĕмĕр. Пăр çинче утма майĕ те çук. Пуртăпа каса-каса картлашкасем тăватпăр. Сывлама йывăрланчĕ. Сывлăш çитмест. Пуç ыратать. Ăш пăтранать.

Акă эпир, юлашки вăя хурса, ту тăррине çитрĕмĕр. Пирĕн умра пĕтĕм тĕнче уçăлса кайрĕ. Таçти инçете çитиех тусем тăсăлаççĕ. Юрпа витĕннĕ ту тăррисем темĕн çӳллĕш тăраççĕ.

212-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Предложенисенчи кĕçĕн членсене аялтан туртăр.

Сивĕ енче.

Икква ирхине юртан тунă пӳртре вăранчĕ. Вăл тиртен çĕленĕ тумтирне тăхăнчĕ. Икква шăтăкран упаленсе тула тухрĕ. Çанталăк сивĕ, тĕттĕм. Кунта хĕвел хĕлле

темиçе уйăх хушши пĕрре 'те тухмасть. Çулла хĕвел темиçе уйăх хушши пĕрре те анмасть.

Кунта йывăç ӳсмест. Çавăнпа çынсем пӳрте юртан тăваççĕ. Çулла вĕсем тирсенчен ӳплесем тăваççĕ.

213-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕр тĕпрен пулнă сăмахсене тупăр. Вĕсене çырса илĕр. Сăмах тĕпне аффиксĕнчен кĕске йĕрпе уйăрса çырăр.

Тĕслĕх: *пахча-çă.*

Пирĕн колхозра пит ăста пахчаçă пур. Ăна пурте пахчаçă Хветут теççĕ. Колхозăн пахча питĕ пысăк. Хветут пахчара темĕн те пĕр ӳстерет. Кунĕ-кунĕпе вăл пахчаран тухмасть. Эпир пахчана пырсан, пахчаçă Хветут пире тутлă улмасем, çырласем çитерет.

214-мĕш хăнăхтару. Çак аффикссăр сăмахсем çумне *лă, лĕ* аффикссем хушса, аффикслă сăмахсем тăвăр.

вăй	телей	сăрт	ăрат
хăват	ăс	тĕрĕ	шыв
май	йĕрке	чул	вут
мел	тĕрек	ан	сĕт

215-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсем çумне *лăх* е *лĕх* аффикссем хушса, аффикслă сăмахсем тăвăр.

ăвăс	ăста	арпа	тирпей
яшка	пур	тĕрĕс	тăван
кĕпе	ирĕк	тĕме	карта
эрне	хăва	шăп	вĕрен

216-мĕш хăнăхтару. Çак сыпăкри япала ячĕсене уйăрса илĕр. Кашни япала ячĕ мĕнле падежрине каласа парăр.

Отечественнăй вăрçă çулăмĕнче советсен çĕнĕ боецĕсемпе командирĕсем, лётчиксем, артиллеристсем, миномётчиксем, танкистсем, пехотинецсем, моряксем пиçĕхсе çитĕнчĕç. Совет Çарĕ—тĕреклĕ те вăйлă çар пулса тăчĕ.

217-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Сăвăри япала ячĕсем предложенире мĕнле член пулнине кăтартăр.

Çĕкленчĕ асамат кĕперĕ
ярăмланса тӳпе çине.

Ăш çумăр çитрĕ те йĕпетрĕ
паян каллех уй-хирсене.
Тасалчĕ сывлăш çумăр хыççăн,
чечек шăрши тавралăхра.
Хаваслăн та илемлĕн, уççăн
юрă янăрарĕ улăхра.
Юрлать шăпчăк, куккук та уççăн
чарăна пĕлмесĕр авăтать.
Хĕвел пăхать. Каллех хавассăн
ĕçе бригада тытăнать.

218-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Паллă тунă кĕтӳ сăмах кашни предложенире мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Колхоз кĕтĕвĕ.

Аслă хирте пысăк кĕтӳ çӳрет. Кĕтӳре икçĕр аллă ĕне. Самăр ĕнесем сĕтеклĕ çӳллĕ курăка çисе çӳреççĕ. Курăк лайăх пирки пĕр ĕни те кĕтӳрен тарма шугламасть. Кăнтăр çитрĕ. Кĕтĕвĕн канмалла. Кĕтӳçĕ кĕтĕве шыв хĕррине тапăра антарать.

219-мĕш хăнăхтару. Сăвва çырса илĕр. Паллă тунă пулă сăмах кашни предложенире мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Пулă.

Хĕвел пăхать тӳпере,
пулă вылять кӳлĕре.
Пулăç ларать вăлтапа,
пулла тытать ăманпа.
Пуллăн туглă какай те,
пуллăн тутлă вăлчи те.

Пулăç туртать вăлтине,
пулла ярать витрене.
Пулă тулчĕ витрине,
старик утрĕ хăй килне.
Каçалапа пулăран
шӳрпе пиçрĕ пит аван.

220-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Статьяри паллă ячĕсене çырса илĕр. Скобка ăшне вĕсем кашни мĕнле ыйтура тăнине çырăр.

Тĕслĕх: *Çуллахи (хăçанхи?)*

Çуллахи ĕççем.

Çуллахи вăхăтра колхозра ĕç питĕ нумай. Хирти çум курăкĕсене çумламалла. Улăхри курăка çулса утă тумалла. Типĕ утта капана хывмалла. Кĕрхи тырăсене

вырса пуҫтарас пулать. Кĕрхи тырăсене вырса пĕтернĕ ҫĕре ҫуртыррисем те пулса ҫитеҫҫĕ. Колхозсен аслă пахчисенче те ҫулла ĕҫ нумай. Ҫавăнпа хресченсем ҫуллахи вахăта ĕҫҫи теҫҫĕ.

221-мĕш хăнăхтару. Ҫак сăвва вуласа тухăр. Паллă тунă местоименисем мĕнле сăпатрине, мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Тупа тăвап эпĕ ленинец пулма,
Ленин пек хĕрӳллĕ кĕрешме, пурăнма.
Хаваслăн тапать манăн телейллĕ чĕрем:
эп Сталина куртăм тăван Кремльте.
Ун ҫирĕп маттур аллине тăванла
тытса чăмăртарăм таса кăмăлтан.
Ҫав алăпа Сталин аттемĕр пире
кăтартрĕ мăн ҫул—хĕвеллĕ ире.
Ăсĕпе вăл ҫӳллĕ Памир тăвĕнчен.
Ун кăмăлĕ кашни этем чĕринчех.
Хĕвел пек хĕрӳ те ачаш кăмăлпа
савса ăшăтать вăл кашни халăха.

222-мĕш хăнăхтару. Ҫак статьяна ҫырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Кашни глаголăн вăхăтне, сăпатне, хисепне каласа парăр.

Рабочисем фабрикăсенче, заводсенче, шахтăсенче ĕҫлеҫҫĕ. Вĕсем машинăсем тăваҫҫĕ, ҫĕр кăмрăкĕ, нефть кăлараҫҫĕ, ĕҫ ҫыннисене кирлĕ тĕрлĕ таварсем тăваҫҫĕ.

Колхозниксем колхозсенче ĕҫлеҫҫĕ. Вĕсем тĕрлĕ тырă акаҫҫĕ, тĕрлĕ пахча ҫимĕҫ лартса ӳстереҫҫĕ, выльăх ĕрчетеҫҫĕ.

Рабочисем хулара пурăнаҫҫĕ. Колхозниксем ялта пурăнаҫҫĕ. Ялпа хула ҫирĕп ҫыхăну тытаҫҫĕ. Хула яла машинăсем, тĕрлĕ таварсем парса тăрать. Ял хулана тĕрлĕ тырă, пахча ҫимĕҫсем, аш-какай, сĕт-ҫу парса тăрать.

223-мĕш хăнăхтару. Ҫак сăвăра тĕл пулакан кашни глаголăн вăхăтне, сăпатне, хисепне кăтартса парăр.

Хурҫă ут.

Кĕр-кĕр-кĕр! кĕрлерĕ
трактор.
Тухрĕ вăл колхоз хирне.
Тĕпренех пуҫларĕ паттăр

çавăрмашкăн тăприне.
Сухапуç чысне çухатрĕ,—
машинлатпăр уйсене.
Хурçă ут тухса аркатрĕ
ĕмĕрхи йăрансене.

Хурçă ут чупать хир урлă,
хир питне чĕлет, сĕвет.
Машинăпа акнă тырпулă
уйсене илем кӳрет.

224-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчен пулманнине пĕлтерекен глаголсене çырса илĕр.

Эпĕ ĕçрен хăрамастăп, вĕренме те, ĕçлеме те ӳркенместĕп. Шкултан таврăнсан, урамра нумай выляса çӳреместĕп. Кăшт выляса кансан, уроксем хатĕрлетĕп. Кĕнекесене чĕрместĕп, тетрадьсене вараламастăп, таса тытатăп. Эпĕ шкулта пĕрре те начар отметка илмен.

Пушă вăхăтра эпĕ атте-аннене килти ĕçсене тума пулăшатăп. Хам йĕркеллĕ пулнă пирки, мана атте те, анне те ятламаççĕ.

225-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хире-хирĕçле пĕлтерĕшлĕ глаголсем тупăр.

Кашлать—кашламасть.
Сĕрлет—...
Чупать—...
Шаккать—...
Кĕрлет—...
Çĕмĕрлет—...
Чашкăрать—...
Хĕрелет—...
Вĕрĕ—...
Çитĕ—...

Авăрмасть—авăрать.
Янрамасть—...
Аватмасть—...
Мĕкĕрмест—...
Кĕмсĕртетмест—..
Авăнмасть—...
Пиçмест—...
Вĕçмест—...
Хускалмĕ—...
Çĕкленмĕ—...

226-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕрйышши членсене тупăр. Весем мĕнле член пулса тăнине каласа парăр.

1. Вăрманта упа, кашкăр, мулкач, тилĕ пурăнать. 2. Чăрăш çулла та, кĕркунне те, хĕлле те, çуркунне те симĕс пулать. 3. Çăкăра эпир ырашран та, тулăран та тăватпăр. 4. Пирĕн анне яшка çине çĕрулми, аш, купăста, сухан, тăвар ярать. 5. Рабочисем заводсенче тракторсем, автомобильсем, автобуссем, трамвайсем туса кăлараççĕ.

Цена 2 руб.

А. С. ОТАЧКИН

ЧУВАШСКИЙ ЯЗЫК

УЧЕБНИК
ДЛЯ III КЛАССА
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

ЧУВАШГОСИЗДАТ
Чебоксары — 1950